

Anmeldelser

Hong, Howard V. and Edna H., eds. and trs.:
SØREN KIERKEGAARD'S JOURNALS
AND PAPERS

Vols. 5, 6 and 7.

Assisted by Gregor Malantschuk.

Bloomington and London: Indiana University
Press, 1978. 557, 647 and 132 pp.

The publication of these two volumes of autobiographical material (volumes five and six) and the index and composite collation (volume seven) brings to a brilliant conclusion a work begun twenty years ago and carried through with both great personal tenacity and dedication and a high standard of linguistic and stylistic excellence. The first volume in this edition won the National Book Award 1967, and the quality of the Hong's efforts has not failed in the intervening years.

At this point a comment on the inclusiveness of the edition seems necessary. There are 10,044 entries in Kierkegaard's *Papirer*. The Hong's edition (SKJP) contains about ninety percent of A, the journal entries, so most of the omissions are from B and C. A large number of the B entries are being translated and published as Supplements to the various volumes in *Kierkegaard's Writings* (KW) the first two volumes of which, as of this writing,

are due from Princeton University Press. Between the two (SKJP and the Supplements) nearly all of the *Papirer* will be in English. The *Book on Adler* which is virtually the whole of *Papirer VII*² will appear as a separate volume in KW.

With the present achievement and their other numerous translations the Hongs rank as the greatest Danish translators into English of this generation. When they will have finished KW, not of all which they will translate but all of which they plan to edit, they will be the greatest Danish translators into English of all times. (I hope the readers of this review will excuse these panegyrics on the Hongs, but I do not think my praise is excessive).

Now to the volumes before us. These two volumes contain as exact a chronological edition as is possible of the most intimate autobiographical writings gleaned from the *Papirer*. This is what we have missed most in the previous volumes: chronology and intimacy. That probably sounds perverse since the entries for each of the topics in the previous volumes were chronologically arranged and also because Kierkegaard himself is so deeply involved in all that he writes on any topic. Still here is the

life, his most intimate reflections on its events and the events of his times, his contemporaries and the society in which he lived. There are also a number of letters in this edition. A translation of the complete Thulstrup edition of letters and documents is one of the volumes currently expected from Princeton University Press in KW.

It is just the close connection between Kierkegaard and all the other factors just mentioned that account for a highly philosophical autobiography or a largely autobiographical philosophy. For instance, entry 6294 is a letter to Julie Augusta Thomsen, a second cousin. Kierkegaard feels responsible for her baby boy crying while out on a walk and he writes to make amends and send a box of toys. Besides the agony of a man who would not "offend one of the least of these," there is also a passage on aesthetic distance in a fairy tale and a brief discussion of the difference between public, astronomical and 'divine' time ("Let not the sun go down..."). By any and all accounts it is a very philosophic apology. Kierkegaard had the remarkable gift (or curse) of living, perceiving and thinking his life philosophically. It is just this gentle, beautiful and tortured soul that attracted many of us to him in the first place whatever other interests we may have developed in his work later. We are grateful for this double helping of autobiography.

In entry 6511 he calls himself the "poet of the religious." In view of 6294

we can only judge that he was more in relation to the religious. Modesty – yes; false humility – no.

The entries are accompanied by extensive (i. e., several thousand) notes explaining family relations, identifying the minor characters, and supplying all sorts of local interest etc. These make the text even more enjoyable. It is almost a shame these cannot be reprinted in a somewhat different format for the autobiographical market.

This edition, monumental in its proportions and as excellent in its achievement will remain the standard English edition for many, many years.

Robert L. Perkins

Hong, Howard V. and Edna H., Trs. and Eds.: TWO AGES, THE AGE OF REVOLUTION AND THE PRESENT AGE: A LITERARY REVIEW

Volume XIV of *Kierkegaard's Writings*.

Princeton: Princeton University Press, 1978.

The appearance of *Two Ages* marks the beginning of an important chapter in the history of American publishing in general, and of Kierkegaard publishing in particular. This book introduces Princeton University Press's projected twenty-six volume edition of *Kierkegaard's Writings*. The series is to be completed over the next ten years. Under the able direction of Professor Howard V. Hong, an international team of scholars is engaged in retranslating

and reediting the Kierkegaardian corpus. The first fruit of this enormous labor whets the appetite and rouses expectations for what is yet to come.

Although not one of Kierkegaard's most important works, *Two Ages* does play a significant role in his overall literary production. Ostensibly a review of various writings published anonymously Thomasine Christine Gyllembourg-Ehrensward, wife of P. A. Heiberg and mother of Johan Ludvig Heiberg, this work provides unique insight into Kierkegaard's understanding of outstanding religious, philosophical, and political tendencies of his time. Kierkegaard develops his interpretation of the "spiritlessness" typical of 19th century Christendom by comparing his era with the essentially "passionate" age of the French Revolution. Kierkegaard's deliberately idealized account presents the age of Revolution as a time in which "fossilized formalisms" and "narrow-hearted customs" were overcome through impassioned devotion to an idea or a cause. In contrast to the vitality of his bygone era, "The present age is essentially a *sensible, reflecting age, devoid of passion, flaring up in superficial, short-lived enthusiasm and prudentially relaxing in indolence*" (p. 68). It is safe to say that nowhere else is Kierkegaard's diagnosis of the malaise peculiar to modernity so clearly stated as in this review. One of the most illuminating aspects of Kierkegaard's argument is his recognition of the subtle interplay of social, political, religious,

and philosophical factors in contemporary society. *Two Ages* reveals Kierkegaard's unique understanding of the relationship of Christendom and its philosophy, Hegelianism, to the spiritual laxity of bourgeois society. It would be a mistake, however, to regard this work merely as a piece of interesting historical analysis. The Hongs correctly point out that "To many present-day readers the insights into the elemental trends in private and public life seem very penetrating and contemporary, a kind of prophecy from a solitary thinker of another century" (xi).

The scholarship represented in this volume is of unmistakable quality. The translation, which is uniformly excellent, displays unusual sensitivity to the nuance and subtlety of Kierkegaard's prose. Most remarkable is the Hong's uncanny ability to transmit a sense of Kierkegaard's literary artistry. The beauty, humor, complexity, and pathos of the Danish text emerge in the English translation. Simply stated, the book is a delight to read — Kierkegaard himself would have been pleased with the translation!

A brief, but informative introduction effectively places *Two Ages* within the context of Kierkegaard's authorship as a whole. For readers unfamiliar with the historical details of the essay, the editors' prefatory remarks provide essential background information. The text is considerably enriched by the inclusion of relevant entries from Kierkegaard's Journals. Careful considera-

tion of earlier drafts of the review offers a revealing glimpse of Kierkegaard at work. Moreover this material underscores Kierkegaard's own conception of the significance of his study.

For the serious scholar, one of the most appealing features of this edition is its thorough cross-referencing with different Danish versions of the work. Marginal references throughout the text cite the corresponding volume and page numbers in the first edition of *Søren Kierkegaards Samlede Værker*. A supplementary tabular collation prepared by Professor Alastair McKinnon permits easy comparison with the other two Danish editions.

Two further features of the volume merit mention. In addition to collecting related passages from the *Papirer*, the Hongs have developed explanatory notes that further illuminate Kierkegaard's discussion. Frequently these notes point out allusions or suggest references that might otherwise go unnoticed. Finally, the appended translation of Thomasine Gyllembourg's own preface and conclusion gives the reader a sense of the work that occasioned Kierkegaard's reflections.

The Hongs are to be commended for their achievement, and offered every encouragement for the long road that lies ahead. As so often in the past, these two remarkable individuals have put us all in their debt. Not only Kierkegaard studies, but the entire intellectual and spiritual life of "the present age" will be immeasurably richer for the extra-

ordinary effort represented by the publication of *Kierkegaard's Writings*.
Mark C. Taylor

Kierkegaard, Søren:

PARABLES OF KIERKEGAARD

edited, with an Introduction, by Thomas C. Oden, Illustrated by Lonni Sue Johnson. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1978.

186 pp. + xxv, \$ 10.00.

This book aims to present a 'careful selection' of parabolic stories from Kierkegaard's Works, for 'edification, enjoyment, and critical examination' (p. vii). To this end Professor Thomas C. Oden provides us with over 80 of them, plus Introduction (p vii-xviii), helpful notes (p 131-137), bibliographies and index, while a long and useful 'Supplementary List of Kierkegaard's Parables' (p 147-181) gives themes as well as references to English and Danish texts. The main selection includes such delightful pieces as 'The Author Who Could Not Write Fast Enough', 'Bang, the Earth is Round' (pp. 6, 50), and though the editor gives informative titles and introductory lead questions, he wisely refrains from commentary (cf. p xiii), letting each item speak for itself.

It must be asked however whether Kierkegaard should be represented as teaching in 'hundreds of parables' (p viii) when 'parable' is so broadly defined that it can include allegory - Bunyan's 'Pilgrim's Progress' (p vii), and anecdote - Kierkegaard's own definition in 'The

Convincing dispute' (p 147). It is certainly questionable whether Kierkegaard consciously intended any to be removed from context 'to serve oral tradition' (p xvi), whether lengthy and complicated stories such as 'A Possibility' (p 104–117) could do so, and how many really have done so (p vii).

One must also notice that the reason for the order of material in the main selection is not clear, regret lack of pagination in Papirer references (Pap. VII² B 235 covers over half a volume) and a number of errors: e. g. on p 10 the translation correction 'finally' is put in the wrong place, and on p 119 'The Wayfarer' is said to be from 'Judge for Yourselves' SV vol. XVII [3rd edition] instead of from 'The Unchangeableness of God' vol. XIX; (in the text an omission in the English translation is overlooked).

The editor must nonetheless be congratulated for having carried out a difficult project and without the aid of the coming English translation of Kierkegaard's *Samlede Værker*. Whether this book 'reveals the central energies of his [Kierkegaard's] work as an author', helps bring about 'self-discovery' etc. (pp. viii cf. xvii, xv), will be, as the editor points out, a matter for debate, and of experience, but it surely ought to edify and delight readers (Lonni Johnson's drawings are amusing and thought-provoking) and be extremely helpful to researchers, teachers and pastors.

Julia Watkin.

S. Kierkegaard:

DELL'AUTORITÀ E DELLA RIVELAZIONE («LIBRO SU ADLER») Introduzione, traduzione e note a cura di C. Fabro, Padova, Gregoriana, 1976, pp. 470.

Il volume attinge a quel gruppo degli scritti privati o non pubblicati in vita da S. Kierkegaard che va sotto il nome di *Bogen om Adler*, e che risale al 1846 sgg. Il testo che viene tradotto è, in particolare, quello di *Pap.* VII² B 235, di frequente accompagnandolo nelle note in calce con traduzioni o notizie dei vari rifacimenti attuati dal Nostro, per lo più provenienti, ancora, da *Pap.* VII² B e *Pap.* VIII² B. Precede una lunga *Introduzione* (pp. 7–122) dal titolo *Dialettica di autorità e rivelazione*, con annessa *Nota bibliografica* (pp. 123–136) riguardante sia SK. che A. P. Adler, delle opere del quale è data rassegna analitica. Al termine sta una serie di *Appendici* che raccolgono antologicamente altre elaborazioni e rifacimenti kierkegaardiani del testo (pp. 373 sgg.), passi di opere di Adler (pp. 401 sgg.), e due recensioni di F. Helweg ad alcune di queste ultime, apparse in «Fædrelandet» e in «Dansk Kirketidende», rispettivamente nel 1843 e 1846. Quanto poi al titolo del volume, esso proviene, riassumendo, da *Pap.* VIII² B 19 (firmato e datato da SK. «novembre 1847»), in accordo, come dice espressamente il curatore (p. 128), con quello già scelto dal Lowrie nella sua traduzione anglo-americana del 1955. Tale titolo suppone la scelta me-

toadologica del curatore di fronte all'insieme di questi frammenti di SK., e cioè, come già aveva appunto fatto il Lowrie, il tentativo di «ricostruire [...] quello che doveva essere il testo definitivo del *Libro*» (p. 127), anche ricorrendo in proposito la prima traduzione del 1926, che fu, come noto, in lingua tedesca, a cura dello Häcker, con il titolo *Der Begriff der Auserwählten*, e si limitò al succitato *Pap. VII² B 235*. In questo orizzonte di *ricostruzione* è comprensibile che il curatore si serva degli *Efterladte Papirer*, cioè della cosiddetta edizione Barfod – Gottsched del lascito letterario kierkegaardiano, in particolare del vol. II di questa (1872), recante raccolto e pubblicato (pp. 451 sgg. e *passim*), per la prima volta, quanto SK. aveva abbozzato sull'argomento.

Occorre far subito due precisazioni, l'una riguardo la ora menzionata traduzione tedesca, l'altra riguardo lo stato critico del testo kierkegaardiano nell'Edizione, cioè nei *Papirer*. Prima precisazione: non ostante il curatore faccia un'apologia dello Häcker, ingiustificata è l'accusa che contemporaneamente (p. 127) muove alla di lui traduzione di ignorare «le ulteriori elaborazioni» kierkegaardiane del *Bog om Adler*, giacché a quel tempo l'edizione dei *Papirer* era giunta appunto al vol. VII² (Kjøbenhavn 1926), e per il valore nullo che, dal punto di vista filologico, notoriamente rappresentavano i volumi Barfod – Gottsched, a disposizione non c'era altro. Quest'ignoranza dello Häcker va anzi ritenuta dote e merito critico

notevoli! Seconda precisazione: ingiustificate appaiono le accuse che a più riprese (p. es. pp. 126 sg.) il curatore muove agli Editori dei *Papirer* di ignorare, nel caso del *Bog om Adler*, quanto di esso ha dato Barfod, allorché si tenga presente il *Fortale* al vol. I, dove sono indicati i metodi seguiti e i rapporti con questa precedente pubblicazione, e tanto più ingiustificata, conseguentemente, appare l'esigenza che il curatore esprime perché, quanto al testo in questione, in futuro si provveda a un confronto «nei punti divergenti» (p. 126) tra la pubblicazione Barfod e l'Edizione. Nel corso dell'Edizione il sottacere *in actu signato* il Barfod, che per altro, com'è noto, è tutt'al più valido come fonte indiretta di notizie, va anzi ritenuta dote critica degli Editori dei *Papirer*, limitandosi essi al ben più fruttifero contributo delle appendici ai vari volumi ricche delle ben note descrizioni dei mss. kierkegaardiani!

Le due precisazioni preliminari ora presentate introducono l'atteggiamento negativo che a parere di chi scrive sia da prendersi di fronte al volume. Infatti, pur formalmente rallegrandosi con il curatore per questa nuova fatica, e pur ancora una volta ricordando il debito di ringraziamento che allo stesso spetta per l'opera pionieristica svolta in passato nella diffusione del Nostro, riguardo al presente volume, sia sul piano filologico dell'organizzazione e traduzione del testo e annessi, sia sul piano più largamente storico-toretico della *Introduzione* e del *Commento*, non

possono non elevarsi le più ferme riserve.

Sul piano strettamente filologico, in linea di diritto, appare infatti ingiustificato il proposito di *ricostruzione* di un testo, che ha avuto edizione critica, quando non si ricorra ai mss. a base della stessa, o detto altrimenti, quando non si dispone degli strumenti adeguati per criticare l'edizione esistente e così sostituirvisi rinnovandola. Ora nel presente volume, conformemente del resto alla succitata istanza di *ricostruzione*, il mancato ricorso al ms. da parte del curatore, e la sua manipolazione dell'Edizione, sono sin troppo evidenti pagina per pagina perché meritino una documentazione in sede di recensione. A parte il ricorso al Barfod di cui s'è detto, il quale acquista allora il carattere di pura e semplice esibizione, basterà solo ricordare che il testo kierkegaardiano si trova arbitrariamente privato di tutti i segni e le numerazioni che ne danno le caratteristiche filologiche così da permettere al lettore di vederlo nella sua frammentarietà e incompletezza, che arbitrariamente il curatore trascoglie dalle varie stesure e note a partire da *Pap. VIII² B 241*, arbitrariamente fa uso di questa scelta arbitraria nel verboso commento in calce e nell'appendice di testi kierkegaardiani. E poco importa che, stanti i propositi, questa *ricostruzione* appaia poi, in linea di fatto, molto minore di quanto il curatore rivendichi, giacché appunto egli si limita a dare pedissequamente *Pap. VII² B 235* con un po' di materiale di con-

torno disseminato qua e là: la manipolazione di un testo resta allorché non se ne tratti con il dovuto rispetto l'esistente edizione. Quanto poi alla traduzione come tale, chi scrive preferisce non pronunciarsi (metodo, per altro, sempre adottato in passato), limitandosi a ringraziare il curatore per l'onore che gli dà con l'imputargli, per un termine che ha tradotto del *Bog om Adler*, l'andar «contro la grammatica» e generare perciò «un'espressione senza senso» (p. 142, n. 2). Per il primo delicato rilievo chi scrive non ha altro che da rimandare il curatore alla sua stessa traduzione, dove, pagina per pagina, non solo la grammatica ma anche la sintassi deficiono (altri splendidi esempi il curatore potrà trovare nelle sue traduzioni passate tutte quante). Per il secondo delicato rilievo non c'è che da tristemente registrare il cambiamento di prospettiva del curatore che, in passato convinto e valido assertore della metafisica classica, si lascia ora andare a modi di dire molto più appropriati nella penna di un qualsiasi neopositivista o filosofo del linguaggio a dir si voglia. Su questa linea, notoriamente più pesante per chi la promuove che non per chi ne è vittima, possono del resto considerarsi gli insulti dei quali il curatore è prodigo parlando di interpreti e traduttori kierkegaardiani di punto di vista diverso dal suo, così la «stoltezza» attribuita a «Høffding e Brandes», ai «nietzschiani tedeschi», ai «loro imitatori tedeschi» (p. 127).

Ma ancora più ingiustificata, e am-

messo che dir ciò sia possibile, appare poi l'operazione stessa del curatore di pubblicare in traduzione il *Bog om Adler* come entità a sé stante. E cioè ingiustificato è il riferire a SK. un libro che ci è pervenuto non come libro, ma semplicemente come settore del suo lascito letterario e come tale venne correttamente edito nei *Papirer*, e pure da Barfod, non ostante i menzionati limiti. Si ricordi infatti che il punto caratteristico della storia del *Bog om Adler* all'interno dell'attività del Nostro è proprio dato dalla di lui precisa rinuncia a pubblicarlo per, diciamo, auto-disciplina (l'unica risposta che a chi scrive pare possibile se non si vuol cadere negli altrettanto ingiustificati processi, e ingiustificati per mancanza o non conoscenza di documenti, che instaura il curatore in proposito), trascogliendone una piccola parte, la quale, ulteriormente elaborata e con poca parentela verso l'insieme degli abbozzi originali, diventò *Tvende etbisk-religiøse Smaa-Afhandlinger* del 1849. A questo modo, invece, non solo si rende inintelligibile il *Bog om Adler* per sé e nel lavoro di SK., ma si mina anche l'intelligibilità dell'intera opera kierkegaardiana la cui distinzione storica in *Værker* e *Papirer*, con diversi intenti e diverse metodologie, se caratteristica, è anche imprescindibile.

Le suaccenate mende quanto al cosiddetto testo kierkegaardiano contenuto nel volume (che dunque sembrerebbe stato meglio per il curatore riferire assolutamente a se stesso) riflettono e si

riflettono nel carattere altrettanto ingiustificato dell' *Introduzione*. La tesi che vi vien svolta è presto detta. Se si ammette una certa confusione filosofica e teologica in Adler nelle sue diverse posizioni sostenute, dall'hegelismo ortodosso del tempo (1840-42) della dissertazione *Den isolerede Subjectivitet...* e delle *Populære Foredrag...*, al libriccino degli *Studier* (datato dall'autore «17 novembre 1843», in *op. cit.*, p. 196, ma nell'elenco delle opere di Adler che dà il curatore del volume di cui qui si tratta, p. 131, anteposto alle *Populære Foredrag* e anche ad altro, come si vede subito), allo scritto della rivelazione personale uscito nello stesso anno degli *Studier*, cioè le *Prædikener* (date dall'autore «18 giugno 1843», in *op. cit.*, p. 4, stranamente posposte dal curatore agli *Studier* nel suddetto elenco), che gli impongono l'abbandono della filosofia per la fede, agli scritti del nuovo corso adleriano, e cioè del 1846, successivi alla sospensione e forzata messa in congedo dalla chiesa danese, fino a un supposto avvicinamento al cattolicesimo (come testimonierebbero gli *Optegnelser fra en Reise*, del 1849, riferenti di un soggiorno in Italia l'anno precedente), non si può negare la sua buona fede, la sua sempre più sicura affermazione della trascendenza «assoluta» (p. 48) di Dio, la sua sana anti-filosoficità, ecc. Di contro ad Adler SK., che lo criticò di incoerenza giacché non ostante la proclamata anti-filosoficità avrebbe pienamente mantenuto il fondo hegeliano, e che, pur avendo posto

esplicitamente fuori discussione il fatto della rivelazione personale avuta da Adler (fuori discussione nel senso che appare non discutibile), per quell'hegelismo residuo e per questo fatto della rivelazione lo attaccò e lo derise, SK., ammalato di dialettica, ne esce male, sia come uomo (il *Bog om Adler* sarebbe stato da lui inteso come una difesa – lode di Mynster), sia come filosofo e teologo.

Infatti, insegna il curatore in quello che senza ombra di ironia chiama «processo a Kierkegaard» (p. 46), la persistenza dell'hegelismo in Adler sostenuta da SK. «è un'illazione» (p. 114), e d'altro lato ciò s'accompagna in lui all'equivoco teologico, «primo» di tanti, della «mancata distinzione» (p. 112) tra rivelazioni private e pubbliche, poiché egli «manca [di] una nozione adeguata di rivelazione» (p. 111), ecc. In sostegno di ciò il curatore ricorda che «queste rivelazioni private sono state alle volte approvate espressamente dalla Chiesa» (p. 112), cioè dalla chiesa cattolica, e sebbene non siano fonti di dogma (qui cita S. Tommaso), ne conclude, con strana logica, che «quindi» (*ibid.*) sono possibili. Dunque «tutta la macchinosa impalcatura» del *Bog om Adler* «crolla in frantumi» (*ibid.*).

Se già da un breve schizzo dell'assunto del curatore sul rapporto Adler – Kierkegaard emerge la di lui splendida mancanza di senso storico, rapporto che, ripetiamo, *non è di fatto* avvenuto perché SK. non volle pubblicare il libro che lo doveva istituire e che invece

rimase fase interiore della sua ricerca, con tutte le difficoltà che quanto sa di ricerca comporta, e rapporto che, impostato in tal modo, cioè nel modo filologicamente ingiustificato in cui l'ha messo il curatore, adombra la considerazione di SK. come inestimabile valore per sé della nostra cultura continuando l'adombramento operato da migliaia di pagine di letteratura pseudo-specialistica perdute nel fumo del canonico rapporto Hegel - Kierkegaard (a prescindere, naturalmente, dallo studio, oggi modello, del Thulstrup), bisognerà anche brevemente dire, quindi, che in questa *Introduzione* il curatore sembra aver abbandonato i suoi passati trionfalismi per SK. e avvicinarsi di molto nella generale interpretazione del Nostro a un critico che in Italia ebbe meriti nell'introdurre SK., cioè a R. Cantoni con il suo «Kierkegaard - Giano bifronte», pur in passato a lungo bersaglio dell'intolleranza del curatore medesimo. E altrettanto brevi cenni saranno sufficienti per avvertire il lettore di che cos'altro può trovare qui. Oltre alla supposizione costante, da parte del curatore, del testo come fatto e finito dalle mani di SK. e di conseguenza giudicarlo giudicando anche l'autore (anche se alla fine, con ritrovata modestia, il curatore stesso avverte che «questo libro su Adler resta – per me almeno! – veramente un rebus», p. 120), e oltre alle acrobazie dialettiche a cui il curatore è costretto avendo sempre negato e continuando a negare, cioè a considerare come inesistente, la cosiddetta «produzione este-

tica» di SK. (un 2200 pp. circa nelle sole *Værker*) o, quando è costretto a trattarne, cadendo in errori marchiani (es. p. 147, n. 2, «l'avventuriero Rinville», «un certo Charles», parole che denotano la confusione dei ruoli tra due personaggi, il secondo dei quali protagonista, di uno dei saggi di *Enten-Eller*), e a forzare SK. obbligandolo a interessarsi di Adler mentre (anni '40-'45) scrive altre opere o negli ultimi giorni (1855!) combatte con «Øjeblikket», cose che in fondo sono di poco conto, c'è da ricordare che, salvo le poche notizie fornite da SK., da Adler stesso e da testi immediatamente vicini, in questo volume dell'*aversario* di SK. come personalità storica non si viene a conoscere nulla (quanto poi si dice del rapporto in sede universitaria di Adler con Brøchner è risibile supposizione - cfr. p. 118 e p. 132). Di Adler per altro il curatore ignora un buon numero di opere, dalla cui lettura i suoi pensamenti storico-teoretici potranno uscirne un po' malconci. P. es., del periodo dopo la deposizione («Una volta deposto Adler si ritira in una vita di studio e di silenzio evitando qualsiasi polemica», p. 122), può vedersi: *Be-
tragtinger byggede paa Grundlaget af
mit Forsøg til en kort systematisk Frem-
stilling af Christendommen i dens Lo-
gik*, Kjøbenhavn 1847, pp. XLI + 168, *Christelige Afhandlinger*, Kjøbenhavn 1852, pp. 294, *Momenter med Hensyn til Forløsningsværket i Jesu*, Kjøbenhavn 1853, pp. LXVIII + 74 (tutte pubblicate «paa Forfatterens Forlag hos

L. Klein» e distribuite da Reitzel; del periodo precedente la deposizione: *En Anmeldelse, egentlig bestemt for «Tidsskrift for Litteratur og Kritik»*, Kjøbenhavn, Reitzel, 1842, pp. VI + 12, ecc. Sono guai questi in cui si viene inevitabilmente a cadere se si manca di un sufficiente orizzonte di una vicenda o di un personaggio, e per sopperirvi si copre il vuoto con notizie di seconda e terza mano, evitando la ricerca diretta, personale, negli ambienti originari e nei mss. Per il trattamento che incontrano i critici nel volume, vale lo stesso discorso: l'unico a trovar plausi è il notoriamente squalificato saggio del 1940 dello Hohlenberg, citato a più riprese! Ma il disprezzo verso il lettore comprende anche, a mo' di corollario, a parte la riproposizione di supporti critico - filologici che il curatore già mise in molte opere di SK. da lui pubblicate in lingua italiana, mancanza di continuità e omogeneità nel tradurre o nell'indicare parole, titoli, caratteristiche tecniche di opere o altro, citazioni in traduzione di intere pagine di testi che vengono ripresentati in appendice, numerosissime citazioni in danese senza traduzione accanto o rinvii di sorta a luoghi dove ci sia la traduzione, traduzioni di parole o espressioni dal danese in tedesco ignorando e il germanismo proprio del danese dell'epoca e che il danese non è il tedesco, latinismi del danese presi per latino, ecc., ecc. Ma sempre è l'intolleranza del curatore a emergere trionfante, sia quando parla di protestante-

simo («è senz'altro possibile che anche nel Protestantesimo anime semplici e fervorose siano state gratificate da Dio ...», «arida landa del Protestantesimo...», p. 113), sia quando parla di personaggi o cose che non conosce (p. es. uscendosene con un «abborrito [da Mynster, da SK.] ebreo Goldschmidt», dove questo «ebreo» messo così è gravissimo, ovvero con un «l'infame "Corsaro"», p. 121), sia sempre e dovunque. Lettura dolorosa questo libro di C. Fabro.

Alessandro Cortese.

Sophia Scopetèa:

SÖREN KIERKEGAARD.

GJENTAGELSEN.

Forlag Papazisi. 25 s. 501 s. Athen 1977.

Den foreliggende bog har fundet sin plads i en serie »Filosofiens Kilder«, et udvalg af filosofiske hovedværker, der går fra Dionysios Areopagiten til Sartre og Levy-Strauss med Descartes' Discours som centrum (således proklameret af forlaget Papazisi, Athen). Indtil dette bind foreligger der 25 hovedværker, tilsyneladende skåret over samme læst: Indledning, Tekst, Kommentar. Læsten er god, hvis man derved tænker sig, at forlaget sigter på en langtrækkende introduktion til filosofiens historie og dermed har et vakt og interesseret publikum for øje.

Den græske (eller danske) læser skal vel da ikke vente sig resultater af en primærforskning som f.eks. i Thulstrups eller Malantschuks behandling

af en SK-tekst. For så vidt minder denne græske udgave af Gjentagelsen en klassisk filolog om en ældre generations gennemført kommenterede udgaver af f. eks. en Platondialog, en sammenligning den græske udgave ikke behøver at blues ved.

Derfor skal man (i dette tilfælde den danske læser) ikke lade sig skuffe af indledningen. Den tager meget elegant sit udgangspunkt i et citat fra Et Dukkehjem med Dr. Ranks replik til Nora: Tak for ilden – da hun tænder hans cigar. En replik, der giver udgiveren anledning til veltalende betragtninger over det forræderiske job, som en oversættelse er, hvis man ikke forstår meningen med meningen! Det er sikkert altsammen godt og vel for en græsk læser, der for første gang tager et værk af SK i hånden, måske er det også nødvendigt for en sådan læser, at udgiveren kommenterer sin egen arbejdsproces, men for så vidt der heri skulle ligge en slags undskyldning, er denne ganske overflødig, for bogen er – rent bortset fra SK! – et mesterværk af en tekstpræsentation.

De første 25 sider er forord, indledning m.m. (græsk pagineret), s. 3–94 følger »Gjentagelsen« (med originalens paginering i margin – originalen vil i dette tilfælde sige SV i den forkortede udg., men jævnført med både første udgave fra 1843 og SV, 2. udgave). SKs Papirer er citeret efter 2. udgave, såvidt gørligt.

Den egentlige SK-tekst følger på siderne 3–94 i en oversættelse, der er

flydende fri på bevinget *dimotiki*, og som efter anmelderens skøn fastholder både stil, ord og mening i Gentagelsen. Alene denne oversættelse er en bedrift.

Bogens 2. del, som kaldes Form og Forvandling med undertitel Gentagelsens Cyklus, er dels en tematisk præsentation af udvalgte tekster af SKs »medforfattere«, Johs. Climacus, Quidam, Johs. de Silentio, Frater Taciturnus, SK fra Opbyggelige Taler *samt* en række tekster fra samtidens polemik mod SK og Gentagelsen, således J. L. Heibergs kritik i *Urania* 1844, SKs svar, og i tilgift omfattende uddrag af SV og Pap – måske ikke altid *to the point* – men een gevinst for den læser, der kommer til SK uden større forudsætninger.

Den 3. del af bogen har fået en titel, der kan lyde lidt kuriøst for en dansker, men må betyde omtrent »Gentagelsen som gentagelse« med den mere beskedne undertitel: Noter og oplysninger. Men hvilke oplysninger! På siderne 295–471 finder den ukyndige græske læser alt, hvad han kan ønske sig, og selv for en dansker er det en guldgrube. Det er ikke alene nøgleord som »Græciterens lykkelige elsker«, der får en grundig og indviet forklaring, men for en græker åbenlyst uforståelige ting som Strandvejen og Kastellet får en passende oplysning med på vej, på samme vis danske udtryk som »at gå til materialisten«, ja selv for en dansker uanede topografiske forhold under SKs Berlinophold har udgiveren tilsyneladende kontrolleret på stedet og

ved hjælp af (med SK samtidige) kort konstateret, at SKs stedsans må have svigtet ham. Overalt i disse noter præsterer udgiveren en sikkerhed i sit valg og en akribi i sine oplysninger og samtidig en fortrolighed med kilderne og en indlevelse i dansk kultur, der må karakteriseres som enestående.

Man lægger den enorme bog (ca. 525 sider – SKs Gentagelse er på ca. 95 s.) fra sig med respekt for det saglige arbejde udgiveren har præsteret med denne arbejdsbog, og det uanset om man (som tilfældet er med nærværende anmelder) ikke er enig med hende i valget af netop *dette* SK-værk som introduktion for et græsk publikum. Bogens papir, typografi, sats og lay-out er perfekt. Og er der overhovedet nogen trykfejl i denne bog?

Til sidst et drilagtigt spørgsmål til den lærde udgiver: Hvad hedder SK egentlig på græsk med fornavn? Hedder han *Soiren*, *Sairen* eller *Seren*. Bogstavet Ø findes jo som bekendt ikke på græsk.

Leo Hjortsø

Niels Thulstrup and Marie Mikulová
Thulstrup, Editors.
 BIBLIOTHECA KIERKEGAARDIANA
 Copenhagen: C. A. Reitzel's Boghandel,
 1978-. Vols. 1, 2 and 4 (1979).

This is a series of books on important Kierkegaardian topics, at present planned to comprise a total of sixteen volumes with two or three volumes published each year. Each volume will

consist of a varying number of essays on a common overall theme written by an international group of scholars. The essays will be published in the major languages, chiefly English. Essays originally written in Danish and in some other languages are translated into English. A brochure describing the whole series is available from the publisher. (Nørregade 20, DK-1165 København K, Denmark)

The first volume, *Kierkegaard's View of Christianity* (1978) also prints the titles of all sixteen projected volumes on the reverse of its title page.

The first essay in Chapter I, "The Home and the School" is by W. von Kloeden, who furnishes a concise treatment of these influences on Kierkegaard's view. While the broad outlines of this topic are undoubtedly familiar to readers of SK, von Kloeden provides much new material and like the other contributors to the series, he provides references not only to the *Samlede Værker* (uniformly cited according to the second edition), the *Papirer* (also according to the second, enlarged edition), but also to works from SK's time and before which SK used or which shed light on SK's views, as well as literature subsequent to SK up to the present, either having to do with SK or illuminating the topic under discussion.

The second essay, "Biblestudy" is also by von Kloeden. Here SK's study of the Bible, particularly of the New Testament in connection with his effort to attain a true understanding of Christ-

ianity is investigated. Von Kloeden gives a thorough presentation of the sources (chiefly German and Danish) SK used and how they affected his understanding of the Bible. The influence of SK's teachers and of various other contemporary figures, whether positive or negative, is also treated.

Niels Thulstrup's essay "Theological and Philosophical Studies" is the third in this chapter. Here there is an examination of SK's studies in these areas not only as a student but also later. Thulstrup discusses four areas under his topic: SK's knowledge of dogmatics, his knowledge of Christian Ethics, his knowledge of Christian Philosophy of Religion, and his knowledge of expositions of philosophy. Naturally, all of this is based on the sources, and is presented in a combination of the historical-chronological approach and a systematic approach, so that the reader gets enough details without being lost in them and an overall presentation that clarifies and gives perspective not only to the important individual points but also to the whole topic.

The final essay in the first chapter is "Studies of Pietists, Mystics, and Church Fathers" by Marie Mikulová Thulstrup. While the pietist influence on SK has been noticed to a very slight degree in the literature, here there is a very careful study of SK's different types of relationship and acquaintance with the pietists. SK's relationship to the mystics and to mysticism is less well known, in fact, it has gone almost

entirely unnoticed in the literature except by Mrs. Thulstrup (see, for example, her article "Kierkegaards møde med mystik gennem den spekulative idealisme" [SK's encounter with mysticism based on the speculative Idealism] in *Kierkegaardiana* X). The present essay presents a documented survey of this otherwise neglected area of SK's thought. Another neglected aspect of SK's thought, his study of the Church Fathers, receives the same careful treatment here. Mrs. Thulstrup shows that SK's view of Christianity went through a maturing process which involved a successive study of the pietists, the mystics, and finally the Church Fathers, as well as the secondary literature concerning them. Also, as might be expected, SK's interest in these areas was not a theoretical, academic one, but rather existential (cf. *Pap.* I A 75). Certainly there was a noetic element pervading all this, but it was secondary to the main concern of carrying out in life this view of Christianity. Mrs. Thulstrup also points out that SK's search for understanding of Christianity through church history went backwards – first the pietists, then the mystics, and finally in the Fathers.

The essays in the second chapter, "The Development of Kierkegaard's View of Christianity" are arranged in chronological order. The first, by von Kloeden, treats "The Early Period (Including 1840)." Within these parameters, the study summarizes SK's studies up to the summer of 1834, and

then gives a detailed treatment to the various important factors in this development during the approximately six next years.

N. H. Sjøe then takes up "The Period up to the Postsprint," that is, during the time of SK's most intensive and productive period of publication. While this period has been studied extensively in the literature, Sjøe's essay presents much information that will be new, interesting, and valuable to all readers of Kierkegaard.

The third essay in this chapter, "The Period up to the Ethical Religious Essays" by Per Lønning necessarily overlaps some of the previous essay in time period, but not in treatment. Lønning observes that "In a certain sense this period can be designated as the most unproblematical in SK's settling of accounts with Christianity." This is the period in which, as Lønning observes, the major portion of his production ... more than 80 % is in 'Discourses' ... Without including the *Works of Love*, there are "more than 40 'discourses' from this period" with only one pseudonymous work: *Two Minor Ethical-Religious Essays*. Lønning explains how certain key concepts relative to SK's view of Christianity came to be treated during this period.

The final essay in this chapter, by N. H. Sjøe, deals with "The Last Period (after 1849)." Although this was the period during which SK openly and publically broke with the official Church, in line with the theme of this

volume and chapter Sørensen concentrates on the development of SK's view of Christianity at this time. However, Sørensen's essay provides the indispensable foundation for any treatment of the external circumstances of SK's polemic against the official Church.

Chapter III "The Christian" provides three essays. In the first of these, Per Lønning considers "Kierkegaard as a Christian Thinker". Here he considers, among other relevant things, the various interpretations of SK in this respect. In what follows, Lønning presents a careful assessment of this topic based mainly on SK's own writings.

The second essay in this chapter "Kierkegaard as an Edifying Christian Author" by Marie Mikulová Thulstrup, is a short but important one. We find here a concise clarification of SK's edifying writings not only in themselves and in SK's own estimate of their importance, but also in relation to SK's tremendous literary productivity, both published and unpublished.

The final essay is Paul R. Sponheim's "Kierkegaard's View of a Christian." As in the previous two essays, Sponheim takes as a key text SK's own estimate of his work as an author. All three of these essays illuminate different aspects of SK's insistence that first and last, his whole effort was concerned in some way with what it is to become a Christian.

The second volume, *The Sources and Depths of Faith in Kierkegaard* presents fifteen essays related to the

general topic described by the title. Except for the essays originally written in English, the translations of all the other essays have been thoroughly revised and partially retranslated by Howard V. Hong. This makes for a smoothness and consistency of style and vocabulary that will enhance the value of this volume for all interested in SK. The first two essays "Revelation" and "The Human Spirit and God" are by N. H. Sørensen. Sørensen discusses SK's position vis-à-vis the traditional theological distinction between the "general" and the "special" revelation of God. There is also a brief but illuminating discussion of SK's views regarding the possibility of proving God's existence or even of knowing God from nature. The second essay situates SK's use of the word "spirit" in the light of the various ways this word has been used, particularly in the New Testament. The third essay, by J. Pedersen, "Kierkegaard's View of Scripture" is a thorough presentation of the topic, illuminated also with concise discussions of the views of important contemporaries of SK, such as Clausen, Grundtvig, and Martensen. This essay, by the way, does not duplicate von Kloeden's essay "Bible-study" in the first volume. John Heywood Thomas contributes an essay on "Christianity as Absurd." This short essay explains accurately the genuine meaning of a theme in SK that is often misunderstood and distorted in much of the secondary literature on SK in English. In the fifth essay, J. Pedersen

discusses "Kierkegaard on Prayer." Robert Widenman contributes a piece on "Christian Earnestness (Seriousness)." He divides this treatment into the sub-heads: the personality, the stages, communication, and death, followed by a short conclusion. The seventh essay, by G. E. Arbaugh, is on "Christian Virtues" in the context of SK. The next two essays, "Inwardness" and "Love" are by Frederick Sontag. N. H. Sjøe clarifies the concept of "Christian Mercy" in the tenth essay. Marie Mikulová Thulstrup contributes a brilliant, illuminating essay on "The Two Guardians of Christianity: Apostle and Auditor." Sontag returns with an essay on "The Role of Corrective," pointing out that just as SK recognized that his work could be viewed from many perspectives, certainly it is important to consider one of these perspectives, namely, SK as a corrective. Sontag's essay is an exploration of this topic. This essay is followed by Marie Mikulová Thulstrup's "The Role of Asceticism." Once again, Mrs. Thulstrup has written a lucid explanation of a topic that may be unfamiliar to many English speaking readers of SK. Appropriately, this essay is followed by another on a somewhat related theme: "The Significance of Mortification and Dying Away (to)." In this essay, Mrs. Thulstrup examines this topic in SK's writings and life. As Mrs. Thulstrup explains, "at afdø" [do die away] and related terms are rare in Danish, and not to be confused with the simple "at

dø" [to die]. Thus the final essay, by Per Lønning "The Christian Death" does not duplicate Mrs. Thulstrup's. Here as in most of the essays in the first two volumes, Lønning clarifies the topic in sufficient detail but with due regard to a comprehensive overall view.

Volume 4, *Kierkegaard and Speculative Idealism* (1979) has only three contributors and only five essays, which are, therefore, each somewhat longer than the average essay in the first two volumes. The longer essays are dictated, however, by the large topics and areas covered in this volume. The first essay, by F.-E. Wilde "Die Entwicklung des dialektischen Denkens bei Kierkegaard" [The Development of Dialectical Thought in Kierkegaard] is a thorough investigation of the topic. Wilde points out that Kierkegaard did not elaborate an explicit logical study of the concept of dialectic or of the dialectical method, although he did employ a kind of dialectical method. Since in some way or other, indirectly through some of his teachers and contemporaries in Denmark, and later through a direct (in often piecemeal) reading of Hegel himself, SK's knowledge and use of dialectic has some connection with Hegel, Wilde begins with a brief study of Hegel's dialectical method. Next F.-E. Wilde takes up the earliest entries on dialectic in the *Papirer* (from 1835). The third section of this essay deals with the dialectical school, and includes brief discussions of opponents of Hegelian dialectic such as Sibbern, I. H. Fichte,

and J. E. Erdmann and their influence on SK. The remainder of the essay studies the topic in the context of the *Works*, beginning with SK's thesis *On the Concept of Irony*, both those published during SK's lifetime, and posthumous works. The final section deals with the late period (from 1849). Next, there are two essays by Niels Thulstrup under the common title "Kierkegaard and Hegel." The first essay under this heading is "The system and Method of Hegel" (pp. 52-97). Professor Thulstrup presents a clear, easily intelligible, complete and comprehensive treatment of Hegel "in-and-for himself." That is, Professor Thulstrup presents Hegel in a neutral, shall we say objective, fashion. There has long been a need for precisely such an exposition of the thought of Hegel in English. The second essay, "Kierkegaard's Approach to Existence versus Hegelian Speculation" concentrates on *Concluding Unscientific Postscript*. The fact that SK was totally hostile toward Hegelian "speculation" is abundantly evident in the *Postscript* and in the secondary literature about SK, but the reasons for his antipathy have not been much clarified previously in the secondary literature (in English, at least), and then only by Professor Thulstrup for the most part. Professor Thulstrup begins his present essay with a lucid discussion of the various ways one can handle the questions of SK's hostility toward Hegelian "speculation." An important part of this is an understanding

of the chief presuppositions, methods, and goals of each thinker distinctly. Professor Thulstrup's essay on Hegel just before this one takes care of that aspect of the matter. In the essay under consideration here he does the same for SK's position in the *Postscript*. The essay includes a brief, but sufficiently ample, discussion of SK's knowledge of Hegel. The next essay, by W. von Kloeden, is "Søren Kierkegaard und J. G. Fichte." Von Kloeden begins with a discussion of how SK came to know of J. G. Fichte, as evidenced for example by the very early *Papirer* entry I A 22. The importance of F. C. Sibbern and H. L. Martensen as early sources of SK's acquaintance with the thought of J. G. Fichte is brought out. - Von Kloeden next takes up a detailed examination of entries concerning Fichte's system in the early *Papirer*, beginning with the Gilleleie entries from 1835. The third section of this essay deals with the notes on Martensen's lectures on modern philosophy from Kant to Hegel given in the winter semester 1838-1839 (II C 25; *Papirer*, Bd. XII). Although this particular entry was not written by SK himself, it may be taken with due caution as a possible source of SK's acquaintance with the thought of Fichte. This is followed by a section concerning the relevance of Fichte to SK's dissertation *On the Concept of Irony*. The fifth section of the article is subdivided into four parts; the first dealing with Fichte's concept of God at the time of (and the time after) the atheism

controversy (1798), the second part discusses SK's concern with Fichte's "Die Anweisung zum seeligen Leben" [Instruction for the Blessed Life] (1806) in the period 1843–1848. The third subdivision of this section briefly discusses Fichte and SK's synthesis of the self in *The Sickness Unto Death* (1849), and the final subsection deals with SK's view of Fichte's concept of repentance and how this turns up in various writings of SK.

The final essay in this volume is "Kierkegaard and Schelling's Philosophy of Revelation" by Niels Thulstrup. As Thulstrup points out, the young SK generally got his information about foreign philosophers indirectly, at least at first. In the case of Schelling, as well as many others, SK's initial exposure to his thought probably came from Martensen's lectures on modern philosophy (1838–1839). Later, during his first and longest stay in Berlin, SK attended the lectures of Schelling himself, as well as those of several others then prominent in German intellectual circles. Despite the decisive importance of Schelling's early philosophy for the German Romantic School, SK never took a particular interest in this aspect of Schelling. SK looked forward enthusiastically to hearing Schelling in person, and at first he was elated by what he heard, and took notes which he transcribed into a fair copy (Papirer III C 27; BD XIII, pp. 253–329). But his initial high hopes turned to impatience and finally he stopped (cf.

Letters No. 69 to his friend Emil Boesen and No. 70 to his brother Peter). Nonetheless, Schelling's lectures on "The Philosophy of Revelation" especially the tenth lecture, in which Schelling engaged in an explicit critique of Hegel, had a positive impact on SK. Thulstrup shows that in the case of Schelling, as with other philosophers, SK had little theoretical or academic interest in them *per se*, but rather his interest largely centered on what in them could be turned to account in his own program.

G. L. Stengren

Johannes Sløk:

KIERKEGAARD – HUMANISMENS
TÆNKER. EN STUDIEBOG
Hans Reitzel. 1978.
230 sider. Kr. 88,50.

Sløk, der nu er K. E. Løgstrups efterfølger som professor ved Århus universitet med etik og religionsfilosofi som hovedfag, har fra sin tidligste ungdom placeret sig selv som en af vore allerkyndigste Kierkegaard-forskere, selvom han også i sin meget omfattende produktion har beskæftiget sig dygtigt med så forskellige tænkere som Platon, Cusanus og ikke mindst Shakespeare. I 1972 udsendte han således en bog om »Shakespeare og Kierkegaard« Men i øvrigt har han vist sig som en særdeles frodig, af og til noget sprælsk forfatter.

Hans arbejder om Kierkegaard er så

fremragende, at denne nye bog sikkert vil blive grebet med iver af de fleste interesserede, der læser dansk. Så stærkt den end er samlet om det særlige problem, der er angivet i undertitlen, er den dog blevet en særdeles central bog for tolkningen af K., en bog, som man roligt kan forjætte blivende betydning. Sløk tillader sig den flothed næsten ikke, i hvert fald ikke direkte, at tage hensyn til tidligere Kierkegaard-forskere. I korte bemærkninger distancerer han sig fra væsentlige sider af opfattelsen hos mænd som Geismar og Knud Hansen. Der er imidlertid ikke mange, der har samme ret til en sådan overløghed som Sløk. Han kender K. fra først til sidst og han har utvivlsomt også gjort sig fortrolig med det væsentligste af litteraturen om ham. At der så alligevel er forskelligt hos tidligere K.-forskere, han burde have taget alvorligere end sket er, skal jeg senere sige lidt om.

Det stof, der behandles, er næsten udelukkende det, K. selv kalder »Forfatterskabet«, altså den trykte produktion fra »Enten–Eller« til det, Sløk kalder »kirkestormen«. »Papirerne« er næsten helt ignoreret. End ikke »Bogen om Adler« er inddraget. Undersøgelsen vedrører altså især det mere eller mindre direkte pseudonyme forfatterskab. Sløk antyder tilmed, at dette begreb formentlig skal forstås endnu mere omfattende, end det almindeligt sker. Han formoder nemlig, at også de arbejder, der har navnet S. Kierkegaard på titelbladet, selv de af dem, hvor dette navn

ikke kun angiver udgiveren, i grunden er en slags pseudonymer. Selv her har den mærkelige magister vistnok en slags maske på. Han udleverer sig næppe helt. Dette gælder formentlig også »Øjeblikket« og de andre indlæg i »kirkestormen«.

Karakteristisk er det dernæst, at Sløk i usædvanlig høj grad akcepterer K.s formaning til at respektere den mangeartede pseudonymitet og altså ikke gøre K. selv ansvarlig for, hvad f. eks. Vigilius Hafniensis har skrevet. Han er tilmed påfaldende ivrig for at opfatte hver enkelt pseudonym som en selvstændig forfatter. For en kyndig forsker som Sløk betyder dette imidlertid ikke, at han overser det faktum, som også andre har været opmærksomme på, at der åbenbart må være sket en vis ændring hos den såkaldte Assessor Wilhelm, fra han skrev sine bidrag i II. del af Enten–Eller, til han dukker op igen i Stadierne. Og Sløk har set, at der er en vis forskel på den Climacus, der har skrevet Smulerne, og forfatteren af Efterskriften. Mærkeligt eller vel desværre karakteristisk nok gør han ikke opmærksom på, at Emanuel Hirsch omhyggeligt har gjort rede for, at Smulerne oprindeligt var anlagt på at udgives i K.s eget navn og kun med lette ændringer til sidst blev gjort pseudonymt (ligesom i øvrigt også Begrebet Angest), mens Efterskriften jo hele vejen er af en pseudonym forfatter. Sløk har også rigtigt set, at det ganske simpelt er yderst vanskeligt at forstå, at det samme pseudonym, Anti-Climacus, skal

være forfatter til to så forskellige skrifter som *Sygdommen til Døden* og *Indøvelse i Christendom*. Personlig har jeg altid fundet det svært at forstå, at det førstnævnte af disse skrifter skulle dækkes, i hvert fald halvvejs, af et pseudonym, mens det synes mig såre klart, hvorfor dette skete med det sidste. Hvad angår det »dunkle« pseudonym, som Sløk lidt tøvende vil finde bag titelbladens S. Kierkegaard, er der også for Sløk tale om en vis ændring frem til de seneste publikationer.

Bogens egentlige anliggende er imidlertid at vise K. som »humanismens tænker« eller at give det alt afgørende holdepunkt mod en »æstetisk« eller en spekulativ opfattelse, hvorefter det strengt individuelle menneske forsvinder i de skiftende, måske på deres måner ildnende nydelsers dybe tomhed eller som i spekulationen i den rene altfavnende væren. Det gælder om at vælge sig selv i sin evige gyldighed, for alvor at blive det jeg, der skal være det »archimediske punkt« i hvert enkelt menneskes eksistens, det jeg, der forsvinder i indholdsløshed, hvis det ikke finder sin forankring i det evige, altså i Gud. Ellers bliver alt »en bundløs tomhed« og livets vandring »en tankeløs og ufrugtbar gerning«, måske en spidsborgerlighed, der er fortabt i den rene udvorteshed.

Det betyder ingenlunde, at den håndgribelige, dagligdags virkelighed forsvinder eller reduceres til det ubetydelige i sammenligning med det indre, det usynlige gudsforhold, men det gør net-

op hverdagen og dens gøremål for alvor meningsfyldt, altså i ædleste forstand human. Det er nemlig her i den solide timelighed, det foregår. Men da det drejer sig om forholdet til det evigt gyldige, bliver sådanne ord som lidenskab, ansvar, skyld helt centrale. Det gælder ikke overensstemmelse med givne, uforanderlige moralske normer, end ikke om en blot efterligning af Jesus, men om i sin eksistens at være bestemt af evigheden, som den efter kristen opfattelse altid igen møder og vil være os nær i »guden i tiden«. Sløk citerer med tilslutning ordene fra »Indøvelse i Christendom«: »det evige er det eneste, der kan være og blive og forblive samtidigt med enhver tid«, og her er ganske oplagt, som Sløk da også siger, tale om »samtidigheden med inkarnationens i kronologisk forstand længst forbigangne faktum«. Platons omhyggelige analyse ender med teorien om ideernes evige og uforanderlige verden, mens Vigilius gør det, han forstår ved »øjeblikket« til »det konkrete og fundamentale faktum«. Uvilkårligt spørger man så om Sokrates møde med »guden«. Så vidt jeg ser, får vi end ikke i *Efterskriften* et helt klart svar på dette spørgsmål, og Sløk nøjes, om jeg ser ret, med at sige, at efter det »øjeblik«, der da og nu og herefter altid hedder tidens fylde, kan det evige »ikke findes andre steder.«

Her bare et særdeles beskedent notabene. Sløk forklarer, at »hverken Vigilius eller Climacus er det fjerneste interesserede i Jesus som person, hvad

han havde sagt og gjort. De er kun interesserede i dogmet om Jesus som »guden i tiden«, altså i inkarnationen«. Væsentlig set turde dette være rigtigt. At det ikke er helt rigtigt, mener jeg at have påvist i min artikel fra 1965 »Søren Kierkegaards lære om paradokset« (i Festskrift til prof. Ragnar Bring).

Langt vigtigere er imidlertid et andet spørgsmål. Sløk er så ivrig efter at fastholde og begrunde sin tese om K. som »humanismens tænker«, at han også hævder, at denne synsmåde behersker et skrift som »Kjerlighedens Gjerninger«. Det er langt fra således, at kærligheden skubber selvkærligheden til side, og forkærligheden igen må vige for den ægte, alt og alle inkluderende næstekærlighed. Sløk siger, at rækken fra selvkærlighed over forkærlighed for bestemte til den ægte næstekærlighed, der omfatter alle ligeligt, har »inklusiv karakter«. Man forlader ikke det ene for at nå det næste, men »selvkærligheden opfyldes først ret i kærligheden til den anden i næstekærligheden«. »I næstekærligheden er forkærligheden ikke glemt, men fuldendt; i forkærligheden er selvkærligheden ikke glemt, men fuldendt«. Her er altså ikke, som f. eks. Ed. Geismar led under, tale om en nærmest overmenneskelig spænding mellem forpligtelsen over for den nødstedte, jeg møder i gadedøren, og den særlige pligt mod de nærmeste. Alt bliver harmoni – hvis man altså bare kunne tro det og realisere det.

Og så er det dog ved at glippe til sidst. Sløk erkender, at prisen for, at

man med K. som vejleder kan nå menneskelivets sande udfoldelse, bliver stadig højere, »og det ender jo unægtelig med, at prisen synes at blive anslået så højt, at den kommer til at koste selve dit liv, som man ellers skulle købe ved den.«

Selvfølgelig ender Sløk ikke her. Han søger at hævde, at Climacus også her fastholder hovedsynspunktet, hvorefter begrebernes sigte ikke er at »destruere, men at restituere livet«, altså faktisk muliggøre det i dets ægthed. Selv kirkestormeren K. kæmper mod de samfundsdannelser, der gør menneskelivet »rationelt og harmløst« og dermed forhindrer mennesket i at blive menneske. Det drejer sig, som det fra første færd var tilfældet, om »den sande menneskeligheds kamp mod undertrykkelse«. Forstået således er og bliver K. »humanismens filosof«.

Spørgsmålet er nu, hvor rammende dette sidste afsnit er, og hvis dette ikke helt rammer, virker det så ikke, i hvert fald i nogen grad, tilbage på hele bogen? Dette meget store problem kan selvfølgelig her kun strejfses. Det er naturligvis berørt eller drøftet på forskellig måde i den uhyre litteratur om K. Jeg griber til den i sin tid så højt værdsatte bog fra 1943 af den svenske forsker Valter Lindström: Stadiernas teologi. Han citerer i en note s. 140 en udtalelse fra »Kjerlighedens Gjerninger«, hvor det slås fast, at det kristelige vistnok er det allerhøjeste, »men vel at mærke således, at det er det naturlige menneske til forargelse«. Eller Lind-

ström citerer en optegnelse fra 1848 (XI. A. 322), hvor det hedder, at det er forræderi at glemme »forargelsens mellembestemmelse« og derved passe kristendommen »ligefrem, complementerende ind på det naturlige menneske under bestemmelsen af at tilfredsstille det dybeste i ham«.

Selvfølgelig ved en mand som Sløk noget om dette for K. centrale. Men det »uskadeliggøres« næsten helt ved fremhævelse af K. som »humanismens tænker«. Er Sløk ikke trods alt for påvirket af den holdning, som præger så store dele af dansk åndsliv i dag, og som er skæbnesvangert mærket af mænd som Vilhelm Grønbech eller den af dr. theol. Kaj Thaning tolkede Grundtvig? Er K. ikke trods alt gjort for acceptabel, så værdifuld end denne så dygtige bog om ham er netop nu?

At så Sløk ikke har taget det spørgsmål op, om ikke mennesker uden bundethed til det stadige møde med »guden i tiden« kan realisere et sådan set ægte, indholdsmættet menneskeliv, er forståeligt. En ordentlig drøftelse af dette problemkompleks ville have krævet en langt større bog. Hvor megen ret har, set i denne sammenhæng, de forskere, der hævder, at man ganske vist kan strides om, hvor vidt fuldblods marxisme er en religion, men det er uomtvisteligt, at den psykologisk kan udfylde den plads, som en stærk religiøs grebthed ellers fylder.

Det sidste ord skal imidlertid være en stor tak for bogen.

N. H. Søe (†)

Gregor Malantschuk:

FRA INDIVID TIL DEN ENKELTE.
PROBLEMER OMKRING
FRIHEDEN OG DET ETISKE HOS
SØREN KIERKEGAARD

Kbhvn. 1978. C. A. Reitzel. 277 s.

Inden sin død har Dr. Malantschuk, trods planer for videre arbejde, kunnet have den lykke at se sit lange livsværk kronet og fuldbyrdet. Og i samme perspektiv vil den foreliggende bog også kunne modtages af læseverdenen som af Kierkegaardforskningen, de to mere eller mindre sammenfaldende, men ingenlunde identiske kredse, som Malantschuk skrev for. Hos ham lå dette sigte fast og prægede i varierende nuancer arbejde efter arbejde og medførte en stil, der også som udtryksform her kan siges at have nået sin fulde modenhed. Når Malantschuk på forskningens grund og med al detaljfor dybelse samtidig iklædte sine undersøgelser og sine resultater en almentilgængelig form, hænger det givetvis sammen med, at han i Kierkegaards værk og tænkning fandt ikke blot et studieobjekt til udfoldelse af sin lærdom og sin refleksion, men et budskab og en appel, det fortsat var vigtigt at viderebringe og gøre tilgængeligt. I Kierkegaardforskningen lå der for Malantschuk således også et personligt kald og en særlig opgave, som han fulgte med en særegen trofasthed, og som også medførte, at han uden at lukke af for åndshistoriske perspektiver eller impulser fra andre dog hvilende i sig selv og uden at svinge med dagsaktualitetens skiftende

problematik og kortsigtede horisonter kunde følge sin egen linie.

Et hovedpunkt hos Malantschuk er hans betoning af en »sammenhængende udviklingslinie« (s. 9) i forståelsen af den menneskelige eksistens i dens mangfoldigt forskellige former og dens endelige fuldbyrkelse som det grundlag, hvorpå Kierkegaard opbygger sin produktion, der derved fra begyndelsen fremtræder med anlægget til den bevidst tilstræbte totalitet, som den også udtømmende udfolder. Denne udviklingslinie svarer til eksistensens bevægelser mellem mulighed og virkelighed i en trinvis udfoldelse i forhold til de yderligere og parallelle modsætninger, hvori den indskrives, ensbetydende med en selvets virkeliggørelse i forholdet til det absolutte, bestemt af tilsvarende og med denne sammenhørende trin i friheden og det etiske (den humane såvel som den religiøse ethos). Sammenhørigheden mellem disse tre bestemmelser, subjektet, friheden og det etiske, er det gennemgående tema i bogen og påvises overbevisende ved en kontinuerlig (men dog selektiv) gennemgang af Kierkegaards hele forfatterskab fra de første dagbogsoptegnelser. Denne gennemgang af temaet i dets mangfoldige positive såvel som negative aspekter optager bogens to første (og også dens vægtigste) hoveddele, den første viet menneskets stræben inden for immanensen, den anden dets etiske og religiøse udvikling »under Forholdet til en transcendent Magt, hvis højeste Udtryk er Kristus som Guds Aabenbaring« (s.

7). De to følgende dele behandler i samlede udblik enkeltspørgsmål i tilslutning hertil (de »vanskeligste Problemer«) samt tilsidst spørgsmålet om forholdet mellem »Filosofi og Teologi i Lyset af Kierkegaards eksistentielle Tænkning«, udført som en sammenlignende gennemgang af enkelte filosoffer fra Leibniz til Hegel og generelt til naturvidenskaben, set i forhold til Kierkegaards problemstillinger, hvis fremtidsperspektiver sluttelig vurderes.

Selv om dette afsnit også rummer værdifulde og afklarende bemærkninger (med en særlig forkærlighed for Kierkegaards forhold til Kant) og giver perspektiver til fremstillingen, efterlades dog her indtrykket af en ufuldstændighed, der tillige gælder værket som helhed. Alene historisk set kræver belysningen af Kierkegaards forhold til traditionen og til sin samtid ikke blot en sammenligning med de enkelte mere eller mindre kanoniserede opfattelser eller lærepunkter, set som filosofihistoriske resultater, men også en direkte eller indirekte indlevelse i hans samspil med denne samtid og med historien i dens tilblivelse. Uden dette kommer de enkelte problemstillinger og begrebsdannelser, de forskellige impulser såvel som de akutte frontstillinger let til at svæve i luften eller i al fald henstå uforklarede. Hvad er baggrunden for at Kierkegaard på denne måde og til denne tid og i disse aspekter stiller sig det centrale problem om selvet og dets syntese med alle de heri liggende implikationer? Hvorledes og hvorfor bru-

ger han som han gør begreber som uendelighed og frihed, begreber, der også har deres historie og deri baggrunden for deres aktualiseringer, og hvad er egentlig den særlige baggrund for brugen og determinationen af den dialektiske, men tillige polariserede komplementaritet mellem timelighed og evighed? Og hvor og i hvilken problemkreds hører Kierkegaard hjemme med sin særlige betoning af bestemmelser som inderlighed og ånd? Den indledende henvisning til mulige forudsætninger for syntesen og for de parallelle modsætningspar er i denne henseende meget ufuldstændig, og de fremdragne filosoffer hjælper heller ikke afgørende, når det gælder brændpunkter som disse. – Enkelte steder er Malantschuk inde på en interessant linie, nemlig når han ud over statueringen af Kierkegaards konkrete og personlige synsvinkler peger på differensen (eller rettere differentieringen) mellem ontologiske og eksistentielle begrebsbestemmelser. Men også dette havde man meget gerne set uddybet og (evt.) genetisk belyst ud fra Søren Kierkegaards kilder og relationer i fortid og samtid.

Men strengt taget er det nok forkert at rette et sådant ønske netop til en bog som Malantschuks. For denne er Kierkegaards tænkning en verden, der med sine eksistentielle bevægelser og tilstande og med sit personlige og indre mål hviler i sig selv og også i sine egne forudsætninger. I denne verden og dens interne udtryksform er han hjemme som få, hjemme i den grad, kunde man

sige, at dens dialektiske spændinger og dens mange enkeltnuancer i sammenhængen forenes i en harmoni, der vel findes i Kierkegaards stræben og udblik, men som i hans værk ikke fremstår i alle dets aspekter eller skal fremstå som sådan. Men på den anden side må man medgive Malantschuk, at hans integrerende helhedssyn, der dog ikke fornægter modsigelsen, springet, fantasien eller digterpositionen hos Kierkegaard, og som i analysen af »Sygdommen til Døden« når et højdepunkt, giver ham en styrke og også et vid syn, som andre fortolkere kan mangle. Den bevægelsens sammenhæng, der betoner inderligheden som et realiseret evighedsforhold i trinvis stigning, som Malantschuk fremhæver i Kierkegaards værk, gør han således også fast i sin på den anden side dog upolemiske afvisning af afvigende tolkninger som fx hos Johs. Sløk (forståelsen af transcendensen, se Kierkegaardiana IX, 113) og hos Løgstrup (»de suveræne livsytringer« ligger på et føretisk stadium; polemikken mod SKs fremstilling af kærlighedsbuddet er ensidig, s. 146 og 148).

I videste forstand er det Kierkegaard som det blivende alternativ Malantschuks budskab gælder, for dennes »Forfatterskab indeholder det bedst dialektisk gennemtænkte og eksistentielt begrundede Alternativ til alle nihilistiske og materialistiske Anskuelser, hvilket Navn de end ikklæder sig« (s. 272), – naturalistiske kunde man her have medtaget, samt idealismen i dens

eferkantianske karikaturer. En ret forstået eksistentiel idealitet (om man kan udtrykke sig sådan) er derimod i Malantschuks sigte vejen og det håb, som Kierkegaard holder åbent. »Det er Selvet, Friheden og det etiske, som konstituerer Kierkegaards Eksistensdialektik, og det er ofte paapeget i nærværende Undersøgelse, hvordan Individet kun gennem Friheden og det etiske og ved Forholdet til det transcendent kan blive et Selv. Den Fornøjelse af de aandelige Værdier, som hans Forfatter-skab indvarsler, maa derfor som den første Betingelse have den enkeltes Indarbejdelse af de evige Momenter i sit Liv, altsaa en etisk religiøs Opdragelse med Friheden som Forudsætning. Det var også det, som Kierkegaard betragtede som det første fornødne i en Opløsningens Tid« (s. 273).

Sit arbejde kalder Malantschuk en undersøgelse, men som det foreligger er det mere end dette. I sidste instans er bogen snarere at betegne som et billede, der tegnes gennem en meditation, der i tematiske og vejledende parafraaser forarbejder og gennemløber stoffet for i det at finde og genkalde et indre univers af fuld personlig gyldighed og bærekraft.

Jørgen Pedersen

Salvatore Spera:

IL PENSIERO DEL GIOVANE
KIERKEGAARD

Padova, Cedam, 1977 («Studi filosofici e religiosi», XI, a cura del Centro internazionale

di Studi umanistici e dell' Istituto di Studi filosofici). 1 vol. di pp. 218.

Il titolo di copertina del volume è *Il giovane Kierkegaard*, curiosamente coincidente con la traduzione di quello del famoso saggio del Brandt del 1929, *Den unge Søren Kierkegaard*, saggio però, a quanto pare, qui del tutto ignorato; e anche coincidente con quello di una ricerca (per parte sua esplicitamente ispiratasi al Brandt, oltreché a titoli simili di celebri saggi su altri pensatori dell'epoca, da Hegel a Marx) in opera da qualche anno con finanziamento del Consiglio nazionale delle Ricerche italiano, a cui l'A. ha per breve tempo partecipato in veste di collaboratore. Il frontespizio reca più diffusamente *Il pensiero del giovane Kierkegaard*, accompagnato dal sottotitolo *Indagini critiche sulla filosofia della religione e studi sugli aspetti inediti del pensiero kierkegaardiano*, e per evidenti ragioni legali si dovrà scegliere questo secondo. Quanto al contenuto, esso è esposto in cinque capitoli con titoli e sottotitoli la cui lunghezza impone qui di riassumere: il primo sul *mito di Faust* negli anni della formazione (pp. 9-47), il secondo sul rapporto tra *Kierkegaard e Schelling* (pp. 49-94), il terzo sul rapporto tra *Kierkegaard e Grundtvig* (pp. 95-145), il quarto sull'attività e le polemiche giornalistiche di Kierkegaard, e in particolare la denuncia che egli avrebbe fatto dell' *abiezione della stampa* (pp. 147-75), il quinto sulla *filosofia politica*

della reazione che i suoi scritti manifesterebbero e a cui inviterebbero (pp. 177-208). Conclude una breve *nota bibliografica* (p. 209) e l' *indice dei nomi* (pp. 211-17).

Dai diversi titoli e dallo stesso schizzo ora dato sul contenuto si potrà magari cadere in inganno. Con quel «giovane» non ci si trova infatti dinanzi a un lavoro strettamente attinente agli anni che portano al 1843, quello dell'esplosione letteraria di Kierkegaard, ch  pur prendendo avvio da tale periodo l'A. cita abbondantemente scritti di tutta la vita del Nostro, e cio  fino al 1855! Si dovrebbe allora ritenere che quel «giovane» vada preso in senso lato, allo stesso modo in cui si dir , per es., che Kierkegaard   morto giovane, a soli quarantadue anni. Ma per ci  stesso si potrebbe anche arrivare a credere che l'A. veda in Kierkegaard il «giovane» a cui la dea dei frammenti parmenidei schiude la porta del sapere, qualifica speculativa che certo il Nostro ben merita...

Il metodo di stesura, capitolo per capitolo,   quello dei lemmi da enciclopedia, di certo stimolato e favorito da strumenti quali i recenti indici curati da N. J. Cappel rn alla nuova edizione dei *Papirer* diretta dal Thulstrup. Ora questi indici, se lavoro encomiabile, esigono pure grande esperienza in materia da parte di chi li impiega, mentre diventano una vera trappola per l'incerto. Essi presentano infatti diverse difficolt  in sede di definizione, limitandosi per lo pi , secondo abitudini

un po' antiche, a riassumere il passo di Kierkegaard dove il nome di cui si tratta compare citato senza astrarne il senso e i valori d'uso con le tecniche semplificatorie della semiologia;¹ tanto da far preferire il laconico sistema - McKinnon degli altrettanto recenti indici alle *Samlede V rker* (questi sconosciuti, o piuttosto di certo non usati dall'A.), che, con l'ausilio del computer, elenca semplicemente nomi e luoghi, e per i casi speciali, a parte, riproduce la riga. Invece l'A. non si pone n  problemi sulla funzionalit , nel caso, degli indici ai *Papirer*, n  cautela, ma lemma per lemma, cio  capitolo per capitolo, costruisce il suo discorso attraverso serie di passi citati a profusione senza alcun criterio, mescolando costantemente successione storica ed ordine concettuale, trasformando questi lemmi quasi in altrettanti scritti autonomi che Kierkegaard avrebbe composto ai rispettivi propositi. Ma a parte ci , torniamo, da un altro punto di vista, al problema del periodizzamento che l'opera mette in atto. La raccolta dei passi che danno luogo ai lemmi-capitoli   dunque per la pi  gran parte dai *Papirer*, e prende le *V rker* solo di riflesso. Ora se   vero che per trattare dell'et  della formazione del Nostro bisogna risalire al tempo dai filologi kierkegaardiani del

1 In questo senso, seppur ulteriormente semplificato, vedasi il sistema - Hong nei recentissimi (1978) indici alla sua antologia in anglo-americano *Journals and Papers*.

primo '900 chiamato «prima dell'attività di scrittore», e cioè antecedente il 1838 e le *Værker* (ma pur comprendendo i pochi articoli giornalistici del 1834 e sgg.), e se è anche vero che in forza dei numerosi bilanci sulla propria attività dati da Kierkegaard questo tempo può generalmente essere esteso fino al 1843, così da comprendere nell'edito *Af en endnu Levendes Papirer* [Dalle carte di uno ancorà in vita], *Begrebet Ironi* [Del concetto di ironia], e porre al limite *Aabenbart Skrifttemaal* [Aperta confessione], del 1842, e poi *Enten – Eller*, è anche vero che per trattare in qualsiasi modo della formazione del Nostro queste opere vanno almeno conosciute e non dimenticate privilegiando assolutamente i *Papirer*! L'A. sembra sì, come s'è detto più sopra cercando di spiegare il titolo dell'opera, da un lato limitare il periodo d'interesse a quello più ristretto (cap. IV), con ampi stralci in traduzione dei primi articoli giornalistici del Nostro, ma d'altro lato altrove (cap. I) estende questo interesse fino al 1843, sebbene, da capo, salvo qualche citazione esemplare da *Enten – Eller*, dimentichi le *Værker*. E nondimeno anche là dove sembra limitarsi ai primi articoli giornalistici, i legami del periodizzamento non sono tenuti, e finisce a parlare di «Corsaren». Il disastro filologico, se non bastasse, è pienamente garantito dagli altri capitoli, dove qualche rara citazione delle *Værker* si fa strada, per lo più fuori tempo, tra il sovrapporsi di passi dai *Papirer*, e pare

esserci solo al fine di far vedere quanto queste manchino all'opera, vale a dire: là dove le *Værker* sono presenti in citazione, esse sono solo citazione, e non insieme fatti e finiti in quell'insieme fatto e finito che è la produzione kierkegaardiana al suo odierno frequentatore e studioso.

Né si cerchi nell'opera costruita in tal modo, e non ostante che sia accompagnata da numerosissime note piene di nomi, titoli, date, numeri, una qualsiasi considerazione della letteratura kierkegaardiana, sia che si tratti di studi, sia che si tratti di traduzioni, salvo, è vero, alcuni casi del tutto accidentali che, così com'era già per le *Værker*, restano in actu signato. L'A. non mostra di conoscere e usare né lavori lontani, né lavori vicini in merito al «giovane» (in senso storico) Kierkegaard, quali per es., oltre al già menzionato Brandt, anche soltanto e più semplicemente le visioni d'insieme delle varie opere generali come, tra le danesi *almeno*, la serie che va dal Geismar fino allo Jørgensen. Né infine, salvo un paio di casi sfuggenti, s'incontrano indicazioni e uso di traduzioni già esistenti, tra le italiane *almeno*, o al contrario le ragioni per le quali ad esse si rinuncia. Le note sono infatti troppo impegnate a riportare notizie, tratte dai notoriamente ben forniti lessici danesi (lo dice l'A. stesso, e si vede), sui vari personaggi che Kierkegaard nomina nei passi dei *Papirer* citati; cosiccome a riportare lunghi elenchi, nella generalità dei casi innecessari e

dispersivi, delle opere di questo o quello scrittore che Kierkegaard possedeva nella sua biblioteca (e servendosi della catalogazione relativa alla famosa asta della biblioteca dell'8 aprile 1856, pubblicata dal Rohde nel 1967, e non della *Søren Kierkegaards Bibliotek* del Thulstrup, che sebbene precedente, e dall'A. ignorata, è l'usuale strumento internazionale in materia, anche perché coerente ai metodi editoriali del lascito letterario kierkegaardiano: al limite andavano almeno spiegate le ragioni di questa scelta!). Per poter fare storia insieme con quanto detto nel testo, o anche solo contrappunto, mancano insomma nelle note le connessioni concrete tra Kierkegaard e i vari personaggi, e di questi stessi tra loro, mancano le situazioni che diano vita alle citazioni. Almeno che l'A. non voglia intendere, con quel titolo dato all'opera nel frontespizio, che c'è storia solo come «pensiero» simpliciter, e che bisogna lasciar stare trivialità come le relazioni e le situazioni. Da questo punto di vista l'A. è coerente: tutta l'opera è un'atomizzazione nel vuoto spinto.

Per dare uno sfondo storico non basta raccontare lungamente qual è il contenuto del mito di Faust nei *Volksbücher* (cap. I), dare un'esposizione composita della filosofia della religione di Schelling (cap. II), fare una presentazione sommaria e imprecisa delle teorie di Grundtvig (cap. III), citare giornali e periodici vari che negli anni '30, '40, ecc., dibatterono sulla censura

e sulla libertà di stampa, avvertire in che cosa consistesse la rivoluzione parigina del '30, ma eludendo di fornire un quadro adeguato e degli ambienti a cui quelle pubblicazioni si riferiscono, e delle vicende della Danimarca della prima metà del sec. XIX (cap. IV), e infine ricordare un Kierkegaard che parla con il suo re assicurandolo dei pericoli del comunismo, che poi altrove si dice essergli ignoto al pari della politica, e lo si dice senza divertirsi dell'ironia (cap. V). Per esemplificare ulteriormente, e restando al campo danese, si pensi che al proposito di «Faust» o «Grundtvig» mancano nell'opera sufficienti considerazioni su quei personaggi chiave che furono l'anima del settore del Romanticismo danese interessante il Nostro: H. Hertz, P. V. Jacobsen, H. C. Andersen, P. L. Møller, P. M. Møller, per non dire di Heiberg e, più in su, di Oelenschläger... Personaggi che proprio con il metodo in cui «l'analisi domina sulla sintesi» il citato Brandt, sebbene discutibile per altri versi, ha saputo splendidamente far vivi; e che altra vita avevano se fosse stato tenuto presente e il circolo dei Rahbek, con pettegolo calore e amore schizzato nell'opera postuma di Troels-Lund del 1920-22, e la Copenaghen a medaglioni dei due volumi del Davidsen del 1880-81, e le tante memorie di questo o di quello dei succitati, tutte pubblicate e facilmente rintracciabili. Si pensi che parlando del giornalismo dell'epoca e di O. Lehmann l'A. non sa dell'importanza che

questi ha avuto per la crescita civile del paese; che nel presentare il conservatorismo del Nostro fino ai limiti della reazione l'A. non chiarisce mai bene dove esso stia di casa, se cioè vada riferito ai contenuti dogmatici o alle teorie politiche, e ciò benché vi spenda molte parole; che ignora del tutto lo splendido esempio di coscienza ed esistenza borghese che è il Giudice Wilhelm o, attraverso gli scritti per definizione religiosi, l'immagine, per es., che da essi emerge di una *nuova* liturgia.

E' forse per le succitate mancanze, che stanno, come si dice, a monte, che l'A. ha potuto credere di mettere in luce «aspetti inediti» del pensiero di Kierkegaard: in fondo anche il Brandt aveva parlato nel sottotitolo del suo libro di «en Række nye Bidrag», «una serie di nuovi contributi», ma con ben altri risultati. Basti solo un cenno. Ad apertura di libro, nel primo capitolo, si parla di un giovane Kierkegaard faustiano, e sulla traccia dello Hirsch (citato qui e poco dopo per, purtroppo, non capirlo e dimenticarlo) e di *Pap*. Il A 46 si suppone il progetto di un «romanzo filosofico epistolare» (p. 11) di genere romanticheggiante che poi il Nostro avrebbe abbandonato (p. 22). Laddove ci sarà allora da domandarsi che cosa ci stiano a fare *Enten - Eller, Gjentaelsen* [La ripresa], *Stadier* [Stadi], i quali di epistolari, diari e Faust hanno a sufficienza; né a sopprimere il buco bastano i colpi di memoria di cui l'A. testimonia in merito altrove (p. 54, n. 8), anche perché là si limita

a dare indicazioni numeriche o, se dà il testo, non connette espositivamente e concettualmente con tali opere (il ruolo di Hoffmann, per es., gli è al proposito sconosciuto). Cosiccome ci si farà la stessa domanda nelle pagine immediatamente successive sulla «letteratura goethiana», in specie tenendo conto, come l'A. non fa, non solo del noto volume del Roos del 1955 (citato ma evidentemente non conosciuto), ma anche delle precedenti ricerche sull'arte letteraria kierkegaardiana nel volume del 1951, fonte per tanti di tanti spunti, di Billeskov Jansen; e la stessa domanda ci si farà a proposito delle «osservazioni» seguenti alla qui già ricordata esposizione della storia di Faust, le quali, secondo l'A., «dimostrano come lo studio [da parte di Kierkegaard] del mito di Faust si inserisca nello sviluppo successivo della tematica [del Nostro]» (p. 40); o quando, in questo capitolo e altrove, l'A. parla di un Kierkegaard esclusivamente intento nella sua produzione pubblica al rapporto tra Faust e Don Giovanni, e non a un Faust per sé, ed è così preso dalla passionalità in tale aspetto inedito (lo è!) da coerentemente fargli dire che sta scrivendo «sulla vita e sulla morte» (p. 65), laddove molto più semplicemente, e da uomo di carne ed ossa, egli scrive «all'impazzata» (questo il corrispondente in italiano dello «jeg skriver paa Liv og Død», di *Breve*, 54, p. 81, r. 42, tradotto dall'A. nel luogo citato); quando, insomma, a parte il caso dell'

«idea» dell' Ebreo errante, l'A. parla al proposito di un tema «non [...] realizzat[o] compiutamente» (p. 45). Anche lasciando stare i titoli della letteratura qui citati per ultimi, una semplice lettura di *Skyggerids* [Silhouettes] e di espliciti passaggi de *Forførens Dagbog* [Il diario del seduttore] in *Enten-Eller* avrebbe ridotto e dimensionato all'A. la sua scoperta. Del resto, per rappresentare questo sentiero faustiano, che Kierkegaard non avrebbe percorso fino in fondo, sono abbondantemente citati testi dai *Papirer* che sono la chiara preparazione mentale di quelle opere: ma l'A. né sa questo, perché evidentemente le note degli Editori in tali casi non gli danno indicazioni, né sa o almeno tenta di sinteticamente collegare i vari fili offerti da tali testi così da permettere al lettore di supportarlo in qualche modo. Per es. i *Volksbücher* e relative note kierkegaardiane che ritornano in *Enten-Eller*; il passo *Pap. I A 72* (a p. 25), e le «distanze» prese da Kierkegaard nei riguardi di Goethe, riferentesi a ben altro punto di quest'opera che non dove crede l'A., e con ben altro senso; i passi del gruppo I C (di pp. 40-41) ritornanti, ancora, in *Enten-Eller*; altri passi che, prima di riecheggiare in *Begebret Angest* [Il concetto d'angoscia] (pp. 43 sgg.), sono già, con propria caratteristica angolatura, in *Enten-Eller* e *Stadier*. Certo, l'A. può dire che il suo intento era di far opera di filosofia della religione: ebbene, se ha deciso di affrontare «il giovane Kier-

kegaard», non poteva rifuggire da questi contenuti o, al limite, da un po' di rispetto per il lettore; e d'altro lato dall'apprendere quella autodisciplina verso il più o meno ingente materiale del proprio studio della quale Kierkegaard è maestro, elemento morale necessario per iniziare a lavorare sui *Papirer*. Ai *Papirer* bisogna sempre pensare, per ragioni di fatto e pena la perdita del contesto, tenendo conto delle tecniche di lettura che si applicano per l'aforisma, tecniche che per altro lo studio del Romanticismo d'ogni paese fornisce (e tale rilievo metodologico vuol essere, in fondo, la giustificazione della lunghezza della recensione, di per sé ingiustificata, visto l'oggetto). Ed è dunque, prima di tutto, una questione di gusto! Ma se fallimentare è il bilancio sul capitolo meno peggio del libro (in fondo si legge...), altrove è lo sfacelo. Si pensi che, per es., quando l'A. parla del rapporto con Schelling, dimentica sì un contatto preciso e diretto con gli appunti kierkegaardiani da quelle lezioni di *Pap. III C 27* (la scusa di non poterne dare «brevemente il senso», a p. 74, n. 72, non regge: questi appunti hanno avuto già studi in Europa!); ma di nuovo salta fuori con gli «aspetti inediti», e cioè annuncia doversi parlare per l'inverno 1841 - primavera 1842 di «scritti del periodo berlinese» (p. 53), con appunti di lezione, lettere «solo raramente appesantite da uno stile letterario» (*ibid.*), «*Papirer* abbondanti», «lavoro per *Enten-Eller*», ac-

canto alla «ossessione di Regine» (p. 54); mentre altrove «emerge che il soggiorno a Berlino non ha rappresentato per Kierkegaard un avvenimento tale da imprimere un mutamento sostanziale e durevole nei confronti di Schelling, né [...] un vero confronto, come è successo nel caso di Hegel» (p. 74).

Non è dunque chiaro il senso di quest'opera, deficiente dal punto di vista storico-critico, quindi inadatta a fare da saggio introduttivo nei riguardi di Kierkegaard cosiccome invece sembrerebbe dal titolo; e per la stessa ragione ancor meno adatta a fare da saggio scientifico autonomo cosiccome invece sembrerebbe dalla disposizione del contenuto; nè infine da ritenersi un'apologia, poiché l'immagine truce con cui Kierkegaard ne esce sembra fatta piuttosto per consigliare a non occuparsi ulteriormente di lui.

Occorre dunque manifestare giudizio severo, senza concessioni di sorta. Tanto difficile accorgersi che Kierkegaard è autore complicato, e cioè indirizzato in una molteplicità di rapporti tematici per chiarire i quali, nel segno dell'insieme che è il Nostro, occorre prima di tutto vergogna di se stessi? E dunque studio? Rattrista vedere una breve nota introduttiva, seppur tematicamente solo rivolta al primo capitolo, del compianto Enrico Castelli (p. 7 f. t.). La sua *passione* per Kierkegaard e il suo chestovismo lo distanziano assolutamente da questo pasticcio. Con l'augurio che il nome di Castelli e, se mi è permesso

mettermici vicino, anche la mia parola possano incoraggiare l'A. a ricominciare.

Alessandro Cortese

McCarthy, Vincent A.:

THE PHENOMENOLOGY OF MOODS
IN KIERKEGAARD

The Hague: Martinus Nijhoff, 1978.

Vincent McCarthy's *The phenomenology of Moods in Kierkegaard* probes an important dimension of Kierkegaard's thought which previous commentators too often have overlooked. According to McCarthy, "The present study aims then to bring mood and the psychology of moods to the center of Kierkegaard scholarship and to any assessment of Kierkegaard's philosophical anthropology" (1). The analysis focuses on four "cardinal moods" typical of aesthetic existence: irony, anxiety, melancholy, and despair. McCarthy not only summarizes Kierkegaard's interpretation of each mood, but also attempts to establish the role of each *Stemning* in the gradual breakdown of aesthetic existence and the movement toward religious subjectivity.

The work falls into four general parts. In the first section (chapters I-IV), McCarthy examines each of the four moods in considerable detail. Although thematically structured, the discussion at times slips into a brief and somewhat superficial summation of the presentation of a given mood in Kierkegaard's different writings. The

second part (chapter V) represents an effort to concretize the abstract account of the different moods by examining their presence in the figure of Johannes (with whom McCarthy identifies A) in *Either-Or*. Part three (chapter VI) attempts to establish the dialectical relation of the moods in a progressive sequence which is shaped by the development of the personality. The final section (chapter VII) is a largely extraneous and essentially misguided discussion of Kierkegaard's notion of "*Livs-Anskuelse*." Although a relation between mood and life-view is suggested, it is never elaborated satisfactorily.

McCarthy's analysis of the four moods he identifies is uneven. The account of irony is, for the most part, accurate, but adds little to previous studies. McCarthy distinguishes irony as a "tool" (related to communication) to expose ignorance and as "existence" in which the self is estranged. The discussion of the place of irony in the emergence of subjectivity from the state of immediacy is well-conceived and effectively developed. Unfortunately McCarthy is insufficiently aware of the complexity of the relationship between Kierkegaard's and Hegel's notions of irony. Thus much that is essential to Kierkegaardian irony and the aesthetic stage as a whole escapes his attention. The review of anxiety manages to summarize the main points of Kierkegaard's *The Concept of Anxiety* without serious misrepresenta-

tion. Special attention is given to the connection between anxiety and sin. In view of the enormous body of literature on the problem of anxiety, a more detailed analysis might have been expected. Of the four moods studied, McCarthy's consideration of melancholy is clearly the most original and insightful. The author correctly notes that this is the least understood and most rarely discussed of the four Kierkegaardian moods. The argument in this section of the book deepens our understanding of Kierkegaard's view of melancholy, and enriches our general grasp of this puzzling psychic phenomenon. Especially helpful is the emphasis given to the distinction (lost in English translation) between the somewhat lighthearted and attractive *Melancholi* and the darker, more brooding *Tungsindighed*. McCarthy's interpretation of despair, by contrast, is seriously flawed. The root of the problem is a propensity to view despair from too limited a perspective. Despair is presented in context that is too circumscribed to do justice to its complexity. McCarthy maintains that despair essentially involves the individual's God-relationship. Since he views despair as primarily a religious phenomenon, McCarthy distorts or overlooks alternative forms of the sickness unto death. His argument would have been clearer if despair had been properly distinguished.

The analysis of Johannes in terms of the structure of the moods of irony, anxiety, melancholy, and despair is

helpful. McCarthy's account both lends specificity to his more abstract remarks and sheds further light on Johannes' enigmatic character. Some of the obscurities present in previous chapters disappear at this point.

In many ways, chapter VI, "The Dialectic of Moods," is the strongest and most interesting part of the book. McCarthy defines mood (albeit somewhat belatedly) by setting Kierkegaard's position over against the viewpoints of later analysts, most notably Ryle and Heidegger. This type of comparative interpretation is quite useful and brings into sharper relief the originality, significance, and influence of Kierkegaard's work. The other important aspect of this chapter is the effort to establish the dialectical relation among moods. McCarthy contends that while the four moods overlap and coexist, one can discern a "crisis sequence" in the development of the personality in which one mood after the other momentarily assumes ascendancy. The specific order of these aesthetic moods is: irony, anxiety, melancholy, and despair. Taken together, the progression of moods plays an essential role in the development of the self from less to more adequate forms of life. McCarthy writes: "Within any existing individual, once the moods have appeared and cast their shadow over the personality, they continue to exist spherically and simultaneously in a person until the one problem they all represent, viz. the reintegration of the

self, is resolved. However, there is an aspect or phase, when each mood rises to critical prominence and entails a widening of consciousness. In becoming conscious of the mood, one is on the threshold in each instance of higher consciousness about the self, provided one allows oneself to pass through the mood rather than merely waiting for it to subside. Thus potentially, each mood represents a deepening of inwardness and spiritual life" (127). Three problems recur throughout this stage of McCarthy's argument. First, though he recognizes that the realization of the Kierkegaardian self takes place by means of free decision, McCarthy often slips into the language of deterministic evolution and development psychology. This is related to the broader, and more significant problem created by the failure to offer an analysis of the relation between mood and will or between affection and volition. Second, McCarthy does not differentiate the immediate and reflective poles of the aesthetic stage of existence. By taking Johannes as the paradigm of aesthetic life, insufficient attention is devoted to immediacy. This oversight is particularly troublesome when McCarthy tries to distinguish the despair of necessity and finitude from the despair of possibility and finitude. Third, the ethical stage is not given its due in the overall progression of Kierkegaard's existential dialectic. Consequently McCarthy has a tendency to jump from aesthetic to religious existence. Surely it is correct

to stress that ultimately religion alone (or more specifically Christian life) can resolve the dilemmas of aestheticism. But the individual arrives at religious existence only after having passed through the ethical stage on life's way.

A final shortcoming of the study should be mentioned. The book does not adequately engage related studies, either on Kierkegaard or on the general psychology and phenomenology of moods and emotions. There are precious few references to other secondary works. McCarthy covers much ground that already is well-trod, without satisfactorily indicating the distinctiveness of his perspective or the uniqueness of his analysis. In particular, McCarthy ought to have discussed Kresten Nordentoft's fine work, *Kierkegaards Psykologi*, in a more extensive and sophisticated manner. On many of the topics McCarthy considers, Nordentoft is a surer guide.

Readers of this book are indebted to McCarthy for calling attention to Kierkegaard's original and suggestive interpretation of moods. The effort to establish the relationship between different moods and the structure and development of the personality is particularly important. It seems clear that the issue McCarthy identifies merits further consideration from various disciplinary perspectives.

Mark C. Taylor

Cain, David W.:

RECKONING WITH KIERKEGAARD:
CHRISTIAN FAITH AND DRAMATIC
LITERATURE

Ann Arbor, Michigan: University Microfilms, 1975.

This is a work that wants to be about the relationship between religion and dramatic literature, but feels constrained to be about Kierkegaard as well. Here lies both its strength and its weakness. In his "Introduction," Cain acknowledges that the study is "essentially a methodological venture" (x). The author places his work within the context of the rapidly growing body of literature devoted to the still amorphous topic "religion and literature."

The book is divided into five chapters. The first three chapters consider various aspects of Kierkegaard's aesthetic theory, method of communication, and authorial intention. Chapters four and five are more explicitly concerned with dramatic literature. A largely extraneous appendix attempts to illuminate Georges Bernanos' novel, *The Diary of a Country Priest*, by means of insights garnered from Kierkegaard's writings.

Late in the work, Cain summarizes the conclusion to which his analysis leads: "Such reception is again the struggle to endure and to endure the suffering consequent upon the collision of God's way with the way of the world. The thesis of this study, qualified and yet warranted by reckoning with Kierkegaard is that art can help"

(254). To secure this point, the author presents a consideration of Kierkegaard's understanding of the nature of art and the significance of artistic expression, especially drama, for human existence in general and religious life in particular. Cain organizes his discussion around the central distinction identified by Malantschuk, "poet/pastor." In the course of elaborating the significance of this polarity for Kierkegaard's life and work, the author presents a convenient summary of the problems created by the effort to express existential issues in an aesthetic medium. Most important, Cain stresses Kierkegaard's recognition of the potential of art both to inhibit and to incite action. Here as elsewhere, the argument often appears to be overly dependent upon the work of Paul Holmer and Stephen Crites. Unfortunately Cain has not taken sufficient account of Louis Mackey's fine study, *Kierkegaard: A Kind of Poet*. Mackey covers much of the ground Cain sets out to explore with considerably greater insight. Cain's study is further weakened by his failure to consider any non-English secondary literature. There is virtually no discussion of relevant Danish, German, and French works on Kierkegaard.

The second chapter explores the strictures placed upon the use of artistic form in religious life by Kierkegaard's unyielding insistence on equality in matters of faith. Cain's account of Kierkegaard's view of the limits of the

potential religious value of art is largely accurate and quite helpful. He presents a coherent, if not wholly original, interpretation of the overall purpose of Kierkegaard's pseudonymous method. Chapter three attempts to come to terms with peculiar problems created for the interplay of religion and art by the unique claims of Kierkegaardian Christianity. The argument centers on the crucial distinction between the "what" and "how" of belief. Contending that the difference between Religion A and Religion B is best understood in terms of the contrast between the claims that "subjectivity is truth" (A) and "subjectivity is untruth" (B), Cain develops an insightful account of the way in which the Christian "what" constitutes the Christian "how." Form and content are inextricably bound. Cain concludes that art can further illuminate this complex issue, for "Dramatic literature enacts the very 'what/how' relation which Kierkegaard highlights" (172).

In many ways, the fourth chapter is the most interesting part of the study. It is clear that issues raised in this section of the essay are closest to the author's heart. Cain attempts to present an account of the way in which dramatic literature can nourish and enrich the life of faith. At this point, Kierkegaard moves "backstage." Contemporary literary critics and recent creative writers take over. It is almost as if Cain's argument gets away from him here. He moves too quickly, jumping

from point-to-point and from author-to-author with such speed and facility that crucial distinctions are lost, or rather never made. Consequently the reader is left confused by the wealth of material with which he has been confronted. Greater integration of the earlier analysis of Kierkegaard would have created more continuity. As is so often the case in the ill-defined field of religion and literature, the author shows little philosophical precision when treating hermeneutical problems.

Two further points with respect to the reading of Kierkegaard presented in this work should be made. Cain never adequately distinguishes Kierkegaard's aesthetic theory from his theory of aesthetic existence. He comes close when he identifies the potential dangers of art. But the aesthetic stage on life's way is more than art. Secondly, Cain does not draw distinctions among various artistic forms and media with sufficient care. Too often there seems to be no clear difference between poetry and drama in the eyes of the author. Why did Kierkegaard, the artist, settle on poetry, or his version of poetry, as the artistic form for his authorship? There are, of course, good reasons. To discover these reasons, Cain would have had to journey to the source of Kierkegaard's aesthetic theory – Hegel. But into this wilderness, the author seems hesitant to venture.

In his preface, Cain acknowledges that the honesty of his advisors "is responsible for more discipline and less

abandon than would have obtained otherwise" (iii). The reader also owes a word of thanks to the mentors, even if he does wish the discipline had been even greater. Too often Cain's style obscures the point he is making. The effort to wed form and content is admirable. But it must be done with greater precision than the author has achieved. With more care, some of the genuinely novel and fruitful insights suggested in this work would emerge more clearly.

Mark C. Taylor

Per Krarup:

SØREN KIERKEGAARD OG
BØRGERDYDSSKOLEN

København 1977, 96 pp. (Gyldendal).

Bogen blev den altfor tidligt afdøde rektor og humanists sidste, og ejendommeligt nok kom den til at handle om den berømteste elev i den skole, som Krarup en tid lang selv havde været rektor for. Man tør vel gå ud fra, at dette elevforhold har været den grundlæggende inspirationskilde, thi rektor Krarups øvrige forfatterskab kan jo ikke på nogen måde siges at være »kierkegaardsk« præget eller inspireret, eller hvordan man skal udtrykke det.

Lad det være sagt straks: bogen er en kortfattet, velskrevet og nærmest populær oversigt over det givne emne, bygget på, hvad tidligere forskere har fremdraget, jf. bogens litteraturliste. Den udfylder (som man lidt banalt plejer at sige) et »hul« i den biogra-

fiske litteraturforskning om S.K. Vi skal nu i det følgende se lidt nøjere på, hvorledes forfatteren har grebet emnet an.

I årene 1821–30 var Søren Kierkegaard elev i Borgerdydskolen (hvis bygning lå i Klareboderne). Skolens rektor var den da allerede vidtbekendte, for ikke at sige berømte *Michael Nielsen*, der tillige var skolens latinlærer. Han var en så altdominerende personlighed, at han så at sige »var« Borgerdydskolen. Per Krarups bog kommer derfor uvilkårligt mest til at handle om de to personer: Michael Nielsen og Søren Kierkegaard, dels hvorledes de var hver for sig og dels om deres indbyrdes forhold. I alt dette giver bogen i al korthed en god orientering, ikke at forglemme M.N.s indtrængende psykologiske sans, der gav sig udslag i de testimonier, han skrev om eleverne, herunder også om S.K.

Med rette gør Per Krarup meget for at rehabilitere Michael Nielsen som lærer og menneske; han blev jo ellers i sin samtid – i hvert fald af eleverne – regnet for en berygtet og brutal skolebestyrer, en tyran, tilmed af en særlig lunefuld karakter. Men det er som antydet kun den halve sandhed. Søren Kierkegaard ville ikke i en dedikation til Michael Nielsen have kaldt ham »min Ungdoms uforglemmelige Lærer, mine senere Aars beundrede Paradigma« (P.Kr. har i sin gengivelse glemt ordet »beundrede«), hvis ikke M.N. også havde besiddet andre og ganske ypperlige kvaliteter.

Her kunne bogens forfatter passende have meddelt et citat fra J. H. Lorcks erindringer (»Femoghalvfjerdsindstye Aar« (1885), s. 27 f.), som her skal gengives (udhævelserne skyldes anmelderen): »Som Lærer i Latin fortjener Nielsen vistnok den højeste Anerkendelse, og det ikke blot fordi han forstod at indprænte os Grammatikens og Syntaxens Regler saa grundigt, at vi ikke let glemte dem igjen, men ogsaa fordi han indpodede os Sans for de karakteristiske og elegante Vendinger i det latinske Sprog og havde et eget Greb paa at vække vor Interesse for de digteriske Skjønheder i de klassiske Værker. De Timer, hvori han gennemgik Horats med os, vare i høi Grad nydelsesrige for os og vistnok ogsaa for ham selv. *Han gjorde stedse det Læste til Gjenstand for Sammenligninger med de hos os bestaaende Forhold i Kunst og Litteratur*, og det gjorde han som oftest paa en underholdende, træffende, om ikke just altid lige smagfuld Maade. Ligeledes søgte han at vække vor *Fantasi*, ved at udmale de Scener og ligesom at portrætere de Personer, om hvilke vi læste«. Videre oplyser Lorck, at Nielsen lagde stor vægt på »stilen« i de latinske stile, og mener at vide, at Nielsen faktisk kunne latin bedre end dansk!

Michael Nielsen har som man ser ikke udelukkende været en tyrannisk pedant, uden forståelse for børns psyke, men også lidt af en skønånd, et menneske med en levende sans for poesi og poesiers *form*.

Angående S.K.s senere tilknytning til skolen: som stileretter, hjælpelærer, medhjælper ved eksamener (som censor, måske også som eksaminator) meddeler Per Krarup vistnok alt, hvad der vides om den sag. Om S.K.s forhold til de øvrige lærere og til sine skolekammerater får vi et passende uddrag fremlagt. Det præger iøvrigt hele bogen, at de fremtræder som et skønsomt *udvalg*, omend centralt, af vor viden om S.K. som skoleelev, hvad enkelte læsere nok vil være lidt misfornøjede med.

Bogens sidste kapitel »Sprogmeisteren« må vistnok siges at ligge lidt uden for bogens egentlige emne. Der hersker tvivl om, at S.K. i sin skoletid skulle have leveret skriftlige arbejder (stile) af særlig fremragende kvalitet, eller i det hele taget have vist usædvanlig modenhed osv. Alt det findes fremført hos Krarup, men S.K.s videre udvikling frem til forfatter, og hvorledes han først 10–12 år efter sin studentereksamen fandt frem til sin egen stil, er strengt taget bogen uvedkommende, og andre har behandlet disse ting bedre end P.K. Når han s. 84 f. meddeler et langt citat fra et foredrag, som S.K. holdt i Studenterforeningen i 1835, som bevis på hvilket knudret latinsk-dansk han skrev på den tid, og som P.K. kalder »en harsk mundfuld«, dvs. temmelig uforståeligt for os nulevende, så må man ikke glemme, at foredraget blev holdt for klassisk-filologisk studerende (der var simpelthen ikke andre dengang), og for dem har foredraget også i

det formelle sikkert været let fatteligt.

Skal man endelig pege på noget, som S.K. kan have lært af Michael Nielsens undervisning, kan man henholde sig til den før citerede dedikation fra 1843, hvori han bl. a. kalder ham »mine senere Aars beundrede Paradigma«. Det mærkelige er her ordet »senere«. Dedikationen er jo skrevet kort efter »Enten–Eller«s fremkomst, og altså også efter disputatsen i 1840 m. m. Kan man ane nogen indflydelse fra M.N. i alt dette? Muligvis, og det skulle da være i de digteriske partier af »Enten–Eller«, jf. Lorck-citat ovenfor om M.N.s evne til at »udmale scener« og »portrættere« personer olgn. (Rent privat drister nærv. anmelder sig til at tro, at selve titlen »Enten–Eller« kan være en Michael Nielsensk terminus. Som bekendt kunne M.N. bruge latinske vendinger i sine ord til eleverne: skulde en ny elev afhøres, sagde han ikke »den næste«, men »se-*quens*« olgn. Ordene aut-aut (enten-eller) har han sikkert også brugt mange gange, om ordformer etc.).

Bogen lider af den beklagelige mangel, at den ikke meddeler navnene på S.K.s klassekammerater, og for den sags skyld heller ikke navnene på det hold, der blev studenter året før ham og dem, der blev det året efter ham, de er aftrykt i Holger Lunds gamle, nu helt uopdrivelige bog om Borgerdydsskolen (1887). S.K. havde venner og bekendte også blandt disse elever, og personalhistorikere ville have megen glæde af at få disse lister genoptrykt. – Til sidst

bogens kapitalfejl: manglen på et alfabetisk navnerregister.

Steen Johansen

Kresten Nordentoft:

KIERKEGAARD'S PSYCHOLOGY

transl. by Bruce H. Kirmmse.

Atlantic Highlands. N. J., 1978, 408 pp.

Nordentofts fortjenstfulde værk fra 1972 (rec. i »Kierkegaardiana« IX, 1974, 363 ff.) skal ikke påny bedømmes her. Det er med rette allerede anerkendt som et standardværk om et lige så vigtigt som vanskeligt emne.

Helt naturligt har det da været at få det oversat til et hovedsprog, som det nu er sket.

Kirmmse har skilt sig fra opgaven med megen dygtighed, herunder en vis frihed, der kan anses for berettiget over for en tekst af en nutidig forfatter, som selv kan acceptere den. Oversættelsen læses godt og er, efter stikprøver at dømmes, i det store og hele, korrekt, skønt f.eks. enkelte tyske citater (bl. a. da. udg. p. 173, overs. p. 122) er udeladt eller parafraserede. Bag i bogen er tilføjet noter, hvori inddrages oplysninger fra Nordentofts anden store bog »Hvad siger Brandmajoren?«.

Et særligt problem har for oversættelsen været de mange Kierkegaard-citater.

Kirmmse har valgt den fremgangsmåde ganske vist at henvise til de forhåndenværende oversættelser, men iøvrigt at bringe sine egne. Det kan volde vanskeligheder.

Et eksempel kan belyse sagen: Pap. II A 484 skriver SK i en vigtig optegnelse, dateret 20. juli 1839, således: »Det som vi i en vis Retning betegne med Navnet: »Spleen«, hvad Mystikerne kjende under Benævnelsen: de matte Øieblikke, kjender Middelalderen under Navnet: *acedia* (*ακηδια*, sløvhed) ...«

Hong oversætter således (»Journals and Papers« I, No. 739): »What in a certain sense is called »spleen« and what the mystics knew by the designation »The arid moments«, the Middle Ages knew as *acedia* (*ακηδια*, aridity) ...«

Kirmmse oversætter (p. 232): »That which we in one sense entitle »spleen«, and what the mystics knew under the name of 'lifeless moments', was known by the Middle Ages under the name 'acedia' (*ακηδια*, apathy)«.

Lad os prøve at tage de afgørende gløser: »vi«: gløsen udelades af Hong, medens Kirmmse tager den med, idet han øjensynligt forstår den som en »pluralis modestiae«. Efter min opfattelse betyder den to ganske bestemte personer, nemlig Poul Møller og SK selv. Det vender jeg tilbage til.

»i en vis Retning«: Hongs »in a certain« er mere præcist end Kirmmses »in one«, men »Retning« kan ikke korrekt oversættes ved »sense«, som begge gør. Det betyder her noget, der vel bedst kan oversættes ved »school«. Også det vender jeg tilbage til.

»de matte Øieblikke«: Hongs »arid moments« er mere træffende end

Kirmmses »lifeless moments«. Sagen er den, at selve udtrykket nok ikke er SKs eget. Det er nærliggende at antage, at han har hørt det på C. E. Scharlings forelæsninger. Scharling havde oversat de Wette (cf. nedenfor) og beskæftigede sig med kristelig mystik (cf. hans skrift om »Mystikeren Michael Molinos Lære og Skjæbne«, der dog først udkom 1852, og som SK ejede, Ktl. 762). »De matte Øieblikke« er en for svag og dermed misvisende oversættelse af den »ariditas«, tørhed (som Hong rigtigt har forstået), der hos mystikere er en faglig betegnelse for en åndelig tør periode, det som f. eks. Juan de la Cruz betegner »noche oscura« (»Obras«, 1960, 632 ff.). Om fænomenet kan læses bl. a. i »Dictionnaire de Spiritualité« I, 1937, col. 845–55.

»acedia (ακηδία)«: den græske glose er hos Hong forkert stavet, så den bliver meningsløs; men hans gengivelse ved »aridity« er mere konsekvent end Kirmmses »apathy«. Der er dog flere andre muligheder. Lexikografer er her ikke helt enige. Eksempelvis kan nævnes, at Georges i hans bekendte »Lateinisch-Deustches Handwörterbuch«, 11. Aufl., 1962, gengiver »acedia« ved »das mürrische Wesen, die üble Laune«, medens Latham i »Revised Medieval Latin Word-List«, 1965 oversætter det ved »spiritual sloth«, hvilket jeg finder mere præcist, medens Niermeyer i »Mediae latinitatis lexicon minus«, 1976, med sin oversættelse

»mental weariness, gloom« efter mit skøn er lidt for bred.

Det græske ακηδία angives hos Lidell and Scott i »A Greek-English Lexicon« (9. ed.), 1949 at have betydningerne 1: indifference, torpor, 2: weariness, exhaustion«. Personligt foretrækker jeg i denne givne sammenhæng »exhaustion« som gengivelse af SKs »Sløvhed«.

Lad mig så tage glosen »spleen«. Den er jo engelsk, hvilket hos SK er en stor sjældenhed, og hverken Hong eller Kirmmse har behøvet at oversætte den; men der er dog lidt at sige om den alligevel, hvis man vil have hele sætningen oversat korrekt.

»Spleen« blev ikke opfattet som et egentligt fremmedord, men som et velkendt fagligt udtryk. I dansk litteratur er det anvendt siden 1777. Den i sin tid kendte orientalist og teolog A. C. Hviid (der nu mest huskes som den, der plantede »Regenslinden«) bruger det i sin rejsedagbog, som han udgav 1787, året før sin tidlige død. Hviid beretter, at han led af »Spleen«, men blev kureret af en mand, han traf i Kiel. Denne dagbog har Kierkegaard næppe kendt, lige så lidt som noget tyder på, at han har læst Baggesens »Labyrinten« fra 1792–93, skønt den var ham let tilgængelig. Glosen bruges der som en velkendt betegnelse for tristhed, tungsind, livslede. Flere år efter optegnelsen fra 1839 læste SK udtrykket hos Heiberg, der i den berømte afhandling om »Det astronomiske Aar«

(i »Urania«, 1844, her citeret efter »Prosaiske Skrifter« IX, 1861, 81) taler om, at »det jo ogsaa [er] almindeligt, at Folk, som have Spleen, helbredes ved en indtruffen stor Ulykke«.

Meget kort tid før SK selv første gang anvendte udtrykket, brugte Poul Møller det. Den fortræffelige udgiver af Poul Møllers »Efterladte Skrifter« meddelte (bd. III, 1843, 291 ff.), at Poul Møller i 1837 begyndte på en sammenhængende behandling af fænomenet »Affectation«. Forud for den sammenhængende behandling nedskrev Poul Møller adskillige »Strøtanker« om »Affectation«, og taler i en af dem (op. cit. p. 305) om »Spleenfulde Eng-lændere eller franske fortvivlede Gudsfornægttere«. Det er altovervejende sandsynligt, at Kierkegaard har drøftet sagen med Poul Møller før dennes tidlige død 13. marts 1838 og fra ham overtaget udtrykket. Derfor, mener jeg, siger SK »vi« i optegnelsen.

Ikke længe efter skrev han, helt i fortsættelse af Poul Møllers anskuelse, i »Om Begrebet Ironi« (udk. Sept. 1841, SV, 2. udg. XIII, 386), at ironikeren (dvs den romantiske I. = Æstetikeren i SKs lidt senere sprogbrug) »Kjedsomhed er netop den i en personlig Bevidsthed optagne negative Eenhed, hvori Modsætningerne forsvinde. At baade Tydskland og Frankrig i dette Øieblik har en kun altfor stor Mangfoldighed af saadanne Ironikere, og ikke længere behøve at lade sig indvie i Kjedsommelighedens Hem-

melighed af en eller anden engelsk Lord, et reisende Medlem af en Spleen-Club ... det vil vist Ingen nægte«.

SKs udtryk »Retning« betyder således som nævnt det samme som »Spleen-Club«, og kan vel bedst oversættes ved »school«. Noget nærmere kendskab til Londons mere eller mindre kuriøse klubber havde hverken Poul Møller eller SK.

I ganske samme betydning tales der om »Spleen« i »Stadier paa Livets Vei« (SV, 2. udg., VI, 492), hvor der gives en ubestemt allusion til Tieck, som han især havde beskæftiget sig med, da han skrev disputatsen.

Mystikernes »matte Øieblikke« og dødssynden »acedia«, som Thomas Aquinas (»Summa Theol.« II, II, 35) kalder »Tristitia de bono spirituali in quantum est bonum divinum« kendte SK i 1839 hovedsageligt fra »den tydske Uvette almdl. kaldet de Wette«, dvs W. M. L. de Wettes til dansk oversatte »Lærebog i den christelige Sædelære og sammes Historie« (se Pap. II A 465), som han benyttede ved eksamenslæsningen og siden hen som håndbog.

I »Ordbog over det danske sprog«, som både Hong og Kirmmse jo flittigt benytter, er glosen »spleen« optaget, og altså heller ikke der regnet for et fremmedord, kan man finde adskillige af de her meddelte oplysninger. McKinnons »Index verborum« er også nyttig at have ved hånden.

Man behøver således ikke at være

medlem af Sherlock Holmes Clubben for at finde ud af sammenhængen og meningen hos SK.

Niels Thulstrup

Brita K. Stendahl:

SØREN KIERKEGAARD

(Boston: Twayne Publishers, 1976).

As other forms of research, Kierkegaard scholarship faces the constant danger of becoming over specialized. With the development of our understanding of Kierkegaard's life, writings, and social-intellectual milieu and with the advent of new research methods and tools, discussions of the Kierkegaardian corpus frequently become increasingly technical. Surely much has been gained by this tendency. There is little doubt that our grasp of Kierkegaard's thought and his world is far more complete today than it was in the past. The English secondary literature on Kierkegaard has benefited enormously from recent scholarly advances. Having moved from naive infatuation to sophisticated critical analysis within the past ten years, American Kierkegaard studies now provide important supplements to the substantial Danish, German, and French literature. While not wishing to minimize the significance of this progress, a problematic side of these developments should be noted. Often less attention is devoted to general discussions of Kierkegaard's thought which are directed to a wide

audience and are intended to assist the beginning student. Hence at the same time that the knowledge of the specialist is growing ever more refined, the accessibility of Kierkegaard's works to the non-specialist grows ever more difficult.

In the face of these developments, Brita Stendahl's recent book, *Søren Kierkegaard*, is a welcome addition to Kierkegaard studies. Ms. Stendahl states her purpose concisely: "The intention of this book is to provide an introduction to his [Kierkegaard's] changing moods and to the various modes of this thought and writing." This end is achieved effectively within the relatively brief scope of the essay. The book offers clear and concise accounts of all of Kierkegaard's major texts and suggests important dimensions of the relation between his personal life and published works. Throughout the analysis Ms. Stendahl remains attuned to the subtlety of Kierkegaard's insight and to the multiple intentions informing his work. The following text indicates major features of her perspective:

Therefore it is perhaps best to view him first as a literary figure and to make an unhurried appraisal of his various styles, giving ample time to his questions and counter-questions; for Kierkegaard was, above all, a poet who used his imagination for the high purpose of the spiritual enlightenment of the individual. He became convinced that the most im-

portant things in life, those pertaining to ethics and religion, could not be argued. But they could be brought into view. One could point out a way, indicate a model. He used his literary talents and his brilliant intellect to project situations and to create possibilities that the reader can recognize and explore. He invented characters whose dilemmas we share. While he may seem to repeat himself, greater familiarity with his work shows that by constantly changing and rearranging the same material he was really attempting to clarify the issues; thereby he hoped to deepen our understanding of important concepts, such as fear and pity, sin and despair, love and faith.

The book, which is divided into eight chapters, opens with a discussion of Kierkegaard's aims as an author and a consideration of his relationship to his age. Kierkegaard is presented as a poet who attempts to evoke self-reflection and passion in the face of the pervasive "leveling process" he believed to be characteristic of Hegelian philosophy and nineteenth century European culture. Against this background Kierkegaard's attack on the Church emerges as the logical conclusion of his life's preoccupation. After a brief discussion of Kierkegaard's early works, "Papers of One Still Living" and *The Concept of Irony*, Ms. Stendahl proceeds to an exploration of events in Kierkegaard's personal life which played an important

role in his development as an author. She identifies four formative crises: 1. Kierkegaard's upbringing, especially his relationship to his father; 2. the engagement to Regine; 3. the "Corsair" affair; 4. the criticism of the Danish Church. Though the information contained in this chapter is not novel, it is presented in a lively and an interesting way. A distinguishing feature of the analysis at this juncture is the suggestive effort to link Kierkegaard's use of pseudonymity and indirect communication to experiences in his own life.

Having presented "necessary background material for an intelligent reading of any Kierkegaardian text" in the first three chapters, chapters 4, 5, and 6 examine respectively *Either-Or*, *Fear and Trembling*, and *Stages on Life's Way*. Ms. Stendahl explains her approach to these demanding books:

I do not attempt to offer definitive solutions to the riddles posed by the *personae* and the pseudonymous editors or authors of these works. Rather, I try to present the riddles in a way congenial to Kierkegaard's own method, letting the categories of his thought emerge from the text so that by the end of the second unit of the book the reader should be reasonably familiar with his philosophical framework.

Since the book is intended to "facilitate further study" of Kierkegaard's works, ample selections from primary texts are included in the narrative ac-

count. This technique has the advantage of allowing the beginning student to sample Kierkegaard's works and increases the usefulness of the book as a commentary on puzzling passages. Ms. Stendahl's insistence on the overall integrity of *Either-Or* is particularly illuminating, and should help students overcome unnecessary, though not uncommon misunderstandings.

The seventh chapter focuses on works by the pseudonymous Johannes Climacus and Anti-Climacus. Although brief, the summaries of *Philosophical Fragments* and *Concluding Unscientific Postscript* outline accurately the central points in Kierkegaard's argument. Special attention is devoted to the influence Lessing exercised on Kierkegaard's formulation of the problematic in the *Postscript*. Ms. Stendahl stresses that Anti-Climacus represents a point of view that is the polar opposite of Climacus. It is argued that *Sickness Unto Death* presents a concise summary of the dialectical relationship among the stages of existence elaborated throughout Kierkegaard's entire authorship. The chapter closes with a suggestion about the relation between Kierkegaard's own viewpoint and the perspectives of Climacus and Anti-Climacus.

Climacus is a philosopher who, on the grounds of careful observation and reasoning, propounds the thesis that 'truth is subjectivity.' Anti-Climacus is a Christian psychologist whose concern is with the appro-

priation of Christianity by individuals. In the middle is Kierkegaard, the person, suffering the tension. These books are records of his pilgrimage, supporting him from below and above.

The study concludes with an examination of *Repetition* which is intended to be a "review and a practical application of the approach to Kierkegaard" developed in the essay as a whole. Ms. Stendahl maintains that *Repetition* probes the type of religious experience toward which Kierkegaard's personal life was directed and which his writings seek to precipitate in his readers. By stressing in the contrast between *Repetition* and *Fear and Trembling*, this chapter presents a convenient recapitulation of the Kierkegaardian themes analyzed in the book.

Brita Stendahl's *Søren Kierkegaard* is a timely study. She has written a very helpful introduction to Kierkegaard's complex authorship that will prove very useful to people with a variety of interests. While aware of and sensitive to the difficulty of Kierkegaard's insights and the sophistication of Kierkegaard scholarship, Ms. Stendahl has avoided the danger of becoming overly specialized and unnecessarily obscure. The result is a book that will be valued for its clarity, its accuracy, and its accessibility.

Mark C. Taylor